

MENEΛΑΟΥ Α. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ – ΛΥΔΙΑΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Ἡ συμβολὴ τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου στὴν προαγωγὴ τῆς δικαιοσύνης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου

Τὸ ἀξίωμα τοῦ δραγομάνου τοῦ στόλου¹ εἶχε δημιουργηθῇ ἐκ τῆς ἀνάγκης καλύψεως ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ὀθωμανοῦ κατακτητῆ με τοὺς ὑποδούλους νησιωτικούς πληθυσμούς. Ἀπὸ τὰ μέσα δὲ τοῦ δέκατου ἑβδόμου αἰώνα, ὅταν προοδευτικὰ ὀλοκληρώθηκε ἡ ὑπαγωγή, διοικητικῶς καὶ φορολογικῶς, τῶν περισσοτέρων νήσων τοῦ Αἰγαίου ὑπὸ τὸν ὀθωμανὸ ἀρχιναύαρχο, τὸν καλούμενο καπουδὰν πασᾶ, οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου ἀπετέλεσαν ὄχι μόνον τοὺς βοηθοὺς τῶν ἐκάστοτε ἀρχιναυάρχων, ἀλλὰ σὲ ἱκανὲς περιπτώσεις καὶ τοὺς ἀναπληρωτὲς τοὺς ἐπὶ διαφορῶν ὑποθέσεων.

Ἔτσι οἱ δραγομάνοι δὲν ἐπηρέαζαν ἀπλῶς τὸν ἀνώτατο ὀθωμανὸ ἀξιωματοῦχο, στὴν ὑπηρεσία τοῦ ὁποίου εἶχαν τοποθετηθῇ, ἀλλὰ ἡ ἐξουσία τους ἐμφανίζεται ὁλονὲν διευρυνομένη. Καιρίας ὅμως σημασίας δικαιοδοσία γιὰ τὰ νησιωτικὰ πράγματα ἀποκτοῦν οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ ἀξίωμα αὐτὸ καταλαμβάνεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Ἕλληνες. Τότε σχεδὸν τὰ πάντα ἀπεφασίζοντο κατὰ τὶς εἰσηγήσεις τους. Ὡς ἐκ τούτου δικαίως περὶ αὐτῶν ἔχει γραφῇ ὅτι κατέστησαν τοποτηρητὲς καὶ ἀληθινοὶ κυβερνήτες τῶν νησιωτῶν.²

1. Βλ. ἐκτενῶς τὴν ἀξιόλογη μονογραφία τοῦ Β. Σφυρόερα, Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου, Ἀθῆναι 1965, σ. 21 ἐπ. καὶ τὴν ἐκεῖ παρατιθεμένη βιβλιογραφία. Γιὰ τοὺς δραγομάνους τῆς Πελοποννήσου βλ. Ἀθ. Φωτοπούλου, Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Μορέως, *Journal of Oriental and African Studies*, τ. 1(1989), Athens-Greece, σ. 49 ἐπ.

2. Βλ. G. L. Maurer, Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, τ. Α' (μετάφρ. Ε. Καραστάθη), Ἀθῆναι 1943, σ. 80. – Πρβλ. καὶ Ν. Μοσχοβάκη, Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1882, σ. 150. – Ἰω. Λυκούρη, Ἡ διοίκησις καὶ δικαιοσύνη τῶν τουρκοκρατουμένων νήσων, Ἀθῆναι 1954, σ. 64 καὶ 255.



I. ΜΕΡΙΜΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Πρωταρχικό βεβαίως μέλημα τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου ἀποτελοῦσε ἡ ἀνελλιπὴς καὶ ἀπρόσκοπτη καταβολὴ τῶν παντοειδῶν φορολογικῶν «δοσιμάτων» ἐκ μέρους τῶν ὑποδούλων νησιωτῶν. Ἀφθονοῦν μάλιστα ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἀπευθυνόμενα πρὸς τοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες τῶν νήσων ἐπιτακτικὰ κείμενα γιὰ τὴν ἐμπρόθεσμη καταβολὴ τῶν ἐπαχθεστάτων φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων³ τὰ καταλήγοντα μὲ τὴν συνήθη ἐπωδὸ ὅτι πᾶσα τυχὸν καθυστέρηση τῆς πληρωμῆς τοὺς θὰ προκαλοῦσε τὴν ἐνδεχομένη «ὀργή» τοῦ καπετὰν πασᾶ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς μέλλοντα νὰ ἐπακολουθήσουν οἰκονομικῶς ἐπώδυνα γιὰ τοὺς νησιωτικούς πληθυσμοὺς δεινά.⁴

Οἱ δραγομάνοι ὅμως τοῦ στόλου στὰ πλαίσια τῶν εὐρυτάτων ἀρμοδιοτήτων τοὺς⁵ δὲν ὑστέρησαν καθόλου καὶ στὴ μέριμνα γιὰ τὴ δικαιοσύνη

3. Ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ὅτι ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀπὸ 28 Μαΐου 1731 ἀνέκδοτη διαταγὴ τοῦ ὀθωμανοῦ ἀρχιναύαρχου τῆς Ἀσπρῆς Θάλασσας τὴν ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν βοεβόδα Ναξίας, ὁ εἰσπραττόμενος φόρος τῆς δεκάτης ἀνήρχετο στὸ ὑπέρογκο ποσοστὸ τοῦ εἴκοσι στὰ ἑκατὸ ἐπὶ τῶν παραγομένων προϊόντων: «Βοεβόνδα τῆς Ναξίας μὲ τὸ παρόν μας σὲ προστάζομεν νὰ μὴν κάμνης ἀλλέως παρὰ νὰ δεκατίζης τοὺς ραγιάδες εἰς τὰ πέντε ἕνα κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν» (ΓΑΚ, Ζερλέντου, Κ. 42, Φ. 164). Καὶ τοῦτο παρὰ τὸ ὅτι ὁ ἐκδοθεὶς ἀπὸ τὸν σουλτάνο Μουράτ Γ' προνομιακὸς ὁρισμὸς τοῦ 1580, καθώριζε τὴν φορολογία τῆς δεκάτης στὸ δέκατο ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν καρπῶν, τῶν ἀμπέλων, περιβολίων καὶ σπαρμένων ἀγρῶν. (Πρβλ. προχείρως Περ. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων φράγκων δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἐν Ἑρμουπόλει 1824, σ. 102). Σημειωτέον ὅτι πλὴν τοῦ «κεφαλοχαρατζίου» ὑπήγοντο ὁμοίως στὴ φορολογία καὶ οἱ ὑπήκοοι ξένων κρατῶν. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ ἀνέκδοτη διαταγὴ τοῦ δραγομάνου τοῦ στόλου Παν. Μουρούζη τῆς 22ας Ἰουνίου 1805 (ΓΑΚ, Ζερλέντου, Κ. 42, φ. 161), ἡ ὁποία ἐπίσης ἀπαγορεύει καὶ τὴ συμμετοχὴ αὐτῶν στὶς γενικὲς συνελεύσεις ὅπως καὶ τὴν ἀνάληψη κοινοτικῶν ἀξιωματῶν.

4. Μὲ παρόμοιες κυρώσεις ἀπειλοῦνται καὶ οἱ Μυκόνιοι σὲ περίπτωσι μὴ ἐγκαίρου ἀποστολῆς πενήντα μελάχηδων (ναυτῶν) γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς τουρκικῆς ἀρμάδας.

Ἔτσι στὸ ἀπὸ 29 Μαρτίου 1809 ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ δραγομάνου τοῦ στόλου Ἰακ. Ἀργυροπούλου τὸ ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς προεστώτες, ἐπιτρόπους καὶ σὲ «ὅλο τὸν κοινὸ ραγιά τῆς νήσου Μυκόνου», προειδοποιοῦνται καὶ ἀπειλοῦνται συγχρόνως οἱ τελευταῖοι ὅτι «ἂν ἀργοπορήσουν νὰ ἔλθουν αὐτοὶ οἱ ζητούμενοι πεντήκοντα μελάχηδες ἢ ἂν δὲν εἶναι σωστοὶ πενήντα, θέλετε δοκιμάσῃ καὶ παιδευθῇ εἰς ζημίας μεγάλας... Ἀνοίξατε τὰ μάτια σας νὰ ἐτοιμάσετε χωρὶς τὴν παραμικρὰν ἀργοπορίαν τοὺς ἀνωτέρω πεντήκοντα μελάχηδες καὶ νὰ τοὺς ἐξαποστείλετε σωστοὺς καὶ καλοὺς ἀμέσως εἰς τὸν βασιλικὸν τερσανὲν διότι ἡ παραμικρὰ βραδύτης θέλει ἐπιφέρῃ μεγάλην ὀργὴν καθ' ὧν». (ΓΑΚ, Ἀρχεῖον Μυκόνου, Φ. 140).

5. Ἐπιτυχάνουν ἀκόμη καὶ τὴν παροχὴ χάριτος σὲ κριθέντες ἐνόχους ἐγκληματικῶν πράξεων. Βλ. σχετικῶς Μεν. Τουρτόγλου, Περὶ τῆς ἀπονομῆς χάριτος κατὰ τὸ βυζαντινὸν καὶ μεταβυζαντινὸν δίκαιον μέχρι καὶ τοῦ Καποδιστρίου, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρευν. Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου, τ. 20-21, ἐν Ἀθήναις 1976, σ. 6 ἐπ.



τῶν νήσων. Ἀντιθέτως ἡ ἐπιδειχθεῖσα ἀπὸ αὐτοῦς φροντίδα στὸ νευραλγικὸ αὐτὸ τομέα ὑπῆρξε καθοριστικῆς σημασίας. Καὶ τοῦτο, διότι τὸ ἐνδιαφέρον τους δὲν ἐστράφη μόνον στὴν περὶ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἐποπτεία, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐδραίωση μιᾶς σταθερῆς νομοθεσίας ἱκανῆς νὰ ἐξασφαλίσει τὴν εὐνομία. Ἔτσι ἡ μεγίστη συμβολὴ τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου μὲ στόχο τὴν ἀναβάθμιση τῆς δικαιοσύνης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἐκδηλοῦται πρὸς τὶς ἀκόλουθες δύο κύριες κατευθύνσεις: τὴ νομοθεσία καὶ τὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης.

Α'. Νομοθεσία (Ἑγγραφες συλλογές τοπικῶν ἐθίμων)

Ὁ ὀθωμανὸς κατακτητὴς, ὅπως εἶναι γνωστό, μὲ σειρά κατὰ καιροὺς ἐκδοθέντων προνομιακῶν ὁρισμῶν, τῶν καλουμένων ἀχτναμέδων, προέβη στὴν παραχώρηση προνομίων πρὸς τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνες, ιδίως δὲ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.⁶

Μὲ τὰ προνόμια αὐτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παρασχεθεῖσα περιορισμένη δικαστικὴ δικαιοδοσία στὸν πατριάρχη καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια, εἶχε ἐπιτραπῇ στοὺς ὑποδούλους ἡ ἐλεύθερη προσφυγὴ σὲ διαιτη-

6. Βλ. σχετικῶς ἀχτναμέ Μουράτ Γ' ἔτους 1580, ποὺ δημοσιεύθηκε, σὲ γαλλικὴ μετάφραση, ἀπὸ τὸν Abbé Pègues (*Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorine*, Paris 1842, σσ. 609-613) καὶ στὴ συνέχεια ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν K. Hopf, (*Veneto-Byzantinische Analekten*, Wien 1859, σ.156 ἐπ.) καὶ K. Ἄμαντο (Οἱ προνομιακοὶ ὁρίσμοι τοῦ μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, «Ἑλληνικά» 9, 1936, σ. 132-136). Ἐπίσης ἀπὸ παλαιὰ μετάφραση ὁ ἴδιος ἀχτναμές δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Π. Ζερλέντη (Γράμματα τῶν τελευταίων φράγκων δούκων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, 1438-1565. Ἰωσήφ Νάκης, ἰουδαῖος δούξ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, 1566-1579. Τὸ σαντζάκ τῶν νήσων Νάξου, Ἄνδρου, Πάρου, Σαντορίνης, Μήλου, Σύρας, 1579-1621, ἐν Ἑρμούπολει 1824, σσ. 101-105) καὶ ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Πασχάλη (Προνόμια καὶ διοικήσεις τῶν Κυκλάδων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, «Ἀνδριακὰ Χρονικά» 1, 1948, σσ. 135-138) καὶ Ἰ. Μελᾶ (Ἱστορία τῆς νήσου Ἰκαρίας, τ. Β', Ἀθῆναι 1958, σσ. 27-30). Ὁμοίως βλ. α) ἀχτναμέ τοῦ ἔτους 1628/1629 (γιὰ τὴν ὀρθὴ χρονολόγησή του βλ. Β. Σφυρόερα, Οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου, Ἀθῆναι 1965, σ. 16, σημ. 2) ποὺ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Π. Ζερλέντη (αὐτόθι, σ. 121-126) καὶ ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Ἰ. Μελᾶ (ἐνθ' ἄν., σ. 30-32) καὶ β) ἀχτναμέ Ἰμπραήμ Α' ἔτους 1646, ποὺ δημοσιεύθηκε σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Π. Ἀργυρόπουλο (Δημοτικὴ Διοίκησις ἐν Ἑλλάδι, ἐν Ἀθῆναις 1859, σ. 45-50) καὶ ἄλλους, σὲ γαλλικὴ δὲ ἀπὸ τὸν K. Hopf (αὐτόθι, σ. 159-161). Πρβλ. Β. Σφυρόερα, αὐτόθι, σ. 16, σημ. 3 καὶ Ἑλ. Κούρκου, Οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ στὶς Κυκλάδες κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἔκδ. Β', Ἀθῆναι 1984, σ. 25 ἐπ. Περὶ τῶν χορηγηθέντων στοὺς Ἑλληνες προνομίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν βλ. καὶ Ἄνδρ. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τ. ΙΑ', Ἀθήνησιν 1852, σ. 323-324. Ὁμοίως πρβλ. Ν. Π. Ἐλευθεριάδου, Ἀνατολικαὶ Μελέται, τ. Α', Τὰ προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐν Σμύρνῃ 1909, σ. 88. Ν. Πανταζοπούλου, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν προνομίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀρχεῖον Ἰδιωτ. Δικαίου, Ι, 1943, σ. 455 ἐπ.

σία⁷ με ἐπιλεγόμενους ἀπὸ αὐτοὺς Ἑλλήνες αἵρετοὺς κριτές, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν εἶχαν τὸ δικαίωμα ἐφαρμογῆς τῶν τοπικῶν τους ἐθίμων. Μὲ τὴν πάροδο ὅμως τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἐνδυνάμωση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες κατόρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν, με τὴν ἀνοχὴ τοῦ κατακτητῆ, καὶ πλήρη δικαστικὴ ἐξουσία.

Ἔτσι τὰ κοινοτικὰ κριτήρια ἐπιλαμβάνονται τῆς κρίσεως εὐρυτάτου φάσματος ιδιωτικῶν διαφορῶν, ὅσων δὲν ἐνέπιπταν στὴ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων.⁸ Σὲ ὀρισμένες μάλιστα χρονικὲς περιόδους, ποὺ ἔνιοι νησιωτικοὶ πληθυσμοὶ εὐρέθησαν ὑπὸ ἰδιαιτέρως εὐνοϊκὲς συνθῆκες, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν αἵρετῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων ἐμφανίζεται στὶς διασωθεῖσες πηγὲς ἐπεκτεινομένη καὶ ἐπὶ ποινικῶν ἀκόμη ὑποθέσεων.⁹

Ἐφαρμοζόμενο δίκαιο. Τὸ δίκαιο τὸ ὁποῖον ἐφηρμόζετο ἀπὸ τοὺς κοινοτικοὺς κριτές κατὰ τὴν ἐπίλυση τῶν ιδιωτικῶν διαφορῶν ἐστηρίζετο κατὰ βάση στὰ τοπικὰ ἔθιμα. Τὸ δίκαιο ὅμως αὐτὸ τῶν ἐθίμων δὲν διέφερε κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ σημεῖα τοῦ βυζαντινοῦ. Ἀντιθέτως μάλιστα ἀπέδιδε αὐτὸ τοῦτο τὸ κατεστρωμένον στοὺς νόμους τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων δίκαιο, με ὀρισμένες ἐνδεχομένως διαφοροποιήσεις ὀφειλόμενες στὴν ἀνάγκη προσαρμογῆς τοῦ πρὸς τὶς χαλεπὲς συνθῆκες τῆς δουλείας. Τὸ βυζαντινὸ ἄλλωστε δίκαιο δὲν ἦταν καθόλου ἄγνωστο στοὺς ὑποδούλους, ἀλλὰ εὐρέως διαδεδομένο λόγῳ τῶν πλείστων παραφράσεων σὲ δημώδη λόγο κυρίως τοῦ Ἀρμενοπούλου ὅπως καὶ ἄλλων νομοκανονικῶν συλλογῶν κατὰ τὰ χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας.

Ὅλα αὐτὰ ἐπιρρωνύονται καὶ ἀπὸ τὴν συνταχθεῖσα τὸ 1797 ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν τῆς νήσου Σαντορίνης

7. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Ἡ αἵρετοκρισία στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ Ἰονίου πελάγους (17ος-19ος αἰ.). Ἐπιβιώσεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν, «Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπιστημίου Πειραιῶς» (τιμητ. τόμος γιὰ τὸν ὁμότ. καθηγητὴ Βασ. Σαρσέντη), τ. Β', Πειραιᾶς 1998, σ. 413 ἐπ.

8. Στὴ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἐκτὸς ἐπὶ τοῦ ὑπαγομένου σ' αὐτὲς κλήρου ὑπαγόταν ἀποκλειστικὰ καὶ ἡ κρίση διαφορῶν ἀναφερομένων στὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο, κυρίως δὲ τῶν σχετιζομένων με τὴ σύσταση καὶ τὴ λύση τοῦ γάμου μεταξὺ χριστιανῶν. Ὁμοίως μπορούσαν νὰ ἐπιλαμβάνονται καὶ τῆς λύσεως τῶν ἀναφυομένων ἐπὶ κληρονομικῆς διαδοχῆς διαφορῶν (Ἰακ. Βισβίτζη, Ἡ κοινοτικὴ διοίκησις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, «L'Hellénisme Contemporain», τόμος ἐπὶ τῇ πεντακοσιοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (29 Μαΐου 1953), σ. 196). Τὸ ἐφαρμοζόμενο δὲ δίκαιο ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια ἦταν ἀκραιφνῶς βυζαντινὸ [Μεν. Τουρτόγλου, Παρατηρήσεις ἀναφερόμενες στὸ «μεταβυζαντινὸ δίκαιο» καὶ στὴν ἐξελικτικὴ του πορεία, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, τ. Ν' (1999-2000), ἐν Ἀθήναις 2001, σ. 326].

9. Βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τουρτόγλου, Περὶ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μετ' αὐτὴν μέχρι καὶ τοῦ Καποδιστρίου, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρεύν. Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου, τ. 15, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 1 ἐπ.

«πρόχειρον ἐπιτομὴν τῶν ἀνέκαθεν τοπικῶν συνηθειῶν τῆς νήσου»¹⁰, ἡ ὁποία μάλιστα ἴσχυσε ἀπαραλλάκτως ἀπὸ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ στὴ νῆσο Ἀνάφη.¹¹

Συγκεκριμένα στὸ προοίμιο τῆς συλλογῆς αὐτῆς παρέχεται ἡ ἐξόχως σημαντικὴ μαρτυρία ὅτι κατὰ τὰ χρόνια τῆς δουλείας «αἱ παλαιαὶ συνήθειαι καθ' ἕκαστον τόπον μετὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς νόμους διεφυλάττοντο πάντοτε πανταχοῦ ὡς κεφάλαια νόμου». Προϋπόθεση μάλιστα τῆς ἀποδοχῆς μιᾶς συνηθείας ὡς ὀρθῆς καὶ δικαίας ἀπὸ τὰ κριτήρια ἀποτελοῦσε ἐκείνη ποὺ δὲν συνετέλει στὴ «φθορά» ὑφισταμένου αὐτοκρατορικοῦ νόμου, ἀλλὰ ἀπέβλεπε «πρὸς κοινὸν ὄφελος».

Ἐξ ἄλλου πρέπει ὁμοίως ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι σὲ ὁρισμένες περιφέρειες τοῦ νησιωτικοῦ χώρου τοῦ Αἰγαίου ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων «τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων» εἶχε ἐπιβληθῇ καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς σουλτανικοὺς ὁρισμούς. Ἔτσι στὸν ἐκδοθέντα τὸ 1562 ἀχτναμὲ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμὰν ὑπὲρ τῆς νήσου Σάμου περιέχονται καὶ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Εἰς τὰς κληρονομικὰς ὑποθέσεις ἐφαρμόζονται οἱ νόμοι τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Προκειμένου δὲ περὶ τιμωρίας ἐγκληματιῶν καὶ ἐπιβολῆς ποινῆς, μηδὲ τοῦ θανάτου ἐξαιρουμένης, ἐφαρμογῆς τυγχάνουν καὶ οἱ ρωμαῖκοὶ νόμοι καὶ ἡ κρατήσασα συνήθεια».¹²

Παρὰ τὰ ὅσα ὁμως περὶ τῶν «συνηθειῶν» ἀναφέρονται στὴν ἔγγραφη συλλογὴ αὐτῶν τῆς νήσου Σαντορίνης ὁρισμένες συνήθειες τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου φερόμενες ὅτι ἴσχυαν ἀπὸ μακροῦ δὲν ἐθεωροῦντο κατὰ τὴν λαϊκὴ ἀντίληψη ὡς «ὀρθαὶ καὶ δίκαιαι» οὔτε καὶ ἀπέβλεπαν ποσῶς πρὸς τὸ «κοινὸν ὄφελος». Ἀντιθέτως προξενοῦσαν κοινὴν βλάβην δεδομένου ὅτι εἶχαν ἐπιβληθῇ αὐθαρέτως ἀπὸ τοὺς προεστοὺς γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ἰδίων καὶ μόνον συμφερόντων.

Σποραδικὲς κατὰ καιροὺς ἔντονες διαμαρτυρίες τῶν ὑποδούλων τῶν νήσων στρεφόμενες κατὰ συγκεκριμένων μεθοδεύσεων τῶν «δυνατῶν», ὅπως π.χ. οἱ περιλαμβανόμενες στὸ ἐκ Μυκόνου «προτέστο» τοῦ βικαρίου πρὸ Παστιάνου τοῦ ἔτους 1741¹³ καταγγέλλοντος τοὺς δυνατοὺς αὐτῆς τῆς νήσου ὅτι «μὲ τὴν δυναστείαν¹⁴ των ἥλλαξαν τὴν συνήθειαν τῆς δικαι-

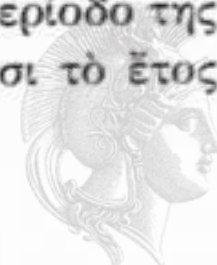
10. Βλ. Α. Χρυσανθοπούλου, Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν, Ἀθήνησι 1853, σ. 145 ἐπ. – Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 503 ἐπ.

11. Βλ. Ἰακ. Βισβίζη, Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, Ἐπετ. Ἀρχείου Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου, τ. 9, σ. 7, σημ. 1.

12. Βλ. Α. Σεβαστάκη, Τὸ δημόσιον δίκαιον ἐν Σάμῳ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὸ ἡγεμονικόν καθεστῶς, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 2.

13. Βλ. Π. Ζερλέντου, Σύστασις τοῦ Κοινοῦ τῶν Μυκονίων, ἐν Ἑρμουπόλει 1924, σ. 78.

14. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι συμπτώματα αὐθαιρεσίας καὶ παρανομιῶν δημογερόντων καὶ προεστῶν, κατὰ τὰ ὀθωμανικὰ πρότυπα, κληροδοτηθέντα ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς δουλείας ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τὰ πρῶτα μετεπαναστατικὰ χρόνια. Ἔτσι τὸ ἔτος



οσύνης καὶ ἐποίησαν νόμον ἀδικίας», δὲν ἦσαν ἱκανὲς νὰ μεταβάλουν τὴν κατάσταση. Καὶ τοῦτο, διότι οἱ πανίσχυροὶ προεστοὶ ἀποτελούμενοι ἀπὸ τοὺς εὐπορωτέρους¹⁵ εἶχαν σχεδὸν ἰσόβιον παρουσία στὴν κοινοτικὴ διοίκηση.¹⁶ Ἔτσι μὲ τὴν πολύχρονη παραμονή τους στὰ κοινὰ ἦταν πλήρως ἐξησφαλισμένον τόσον τὸ ἀπρόσβλητον ὅσον καὶ τὸ ἀμετάβλητον ὀρισμένων «συνηθειῶν», τίς ὁποῖες εἶχαν ἐπινοήσει καὶ ἐπιβάλλει, ἀνεξαρτήτως ἂν μὲ αὐτὲς παρεβιάζετο καταφώρως τὸ ὑφιστάμενο δίκαιο.

Τὸ ἀπαρασάλευτον δὲ ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς ἐπιβληθέντες ἐθιμικοὺς κανόνες ἐπεχείρησαν οἱ προεστοὶ νὰ συντηρήσουν καὶ ἀργότερα μετὰ τὴν

1831 οἱ δημογέροντες Ναυπάκτου νομιμοποιοῦντες τὴν αὐτοδικία δὲν διστάζουν νὰ ἀπειλοῦν τὸν ὁμοχώριόν τους Κ. Κούγια ὅτι, ἐάν δὲν δώσῃ «τὰ σκουτιὰ τῆς ἀνεψιάς τοῦ Παπαγιάννη... ἔχουν τὸ ἐλεύθερον οἱ συγγενεῖς τῆς νὰ τὰ λάβουν καὶ μὲ τὸ χέρι τους». Πρὸ αὐτῆς τῆς καταστάσεως ὁ Κούγιας ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Δικαίου δικαίως ἐπισημαίνει τὸ ἀνήκουστον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς εὐνομίας νὰ ἐκδίδεται «μπουγιουρδὶ μὲ ἐλληνικὴν σφραγίδα». Τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ ἀνέκδοτα, κείμενα ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

«Πρᾶγμα ἀνήκουστον ἐπὶ τῶν λαμπρῶν τούτων ἡμερῶν τῆς εὐνομίας Μπουγιουρδὶ λέγω μὲ ἐλληνικὴν σφραγίδα ἐξῆλθε πρὸς τὸν ὑποφαινόμενον κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰανουάριον, ἀπὸ τὸ γραφεῖον τῆς δημογεροντίας Ναυπάκτου. Τὰ εἰς αὐτὸ διαλαμβανόμενα πράγματα ἠρπάγησαν κατὰ τὴν αὐθαίρετον θέλησιν τῶν κυρίων δημογερόντων, ἀλλὰ δὲν ἠρπάγη, νομίζω, ἀπὸ τὸν ἐλεύθερον τῆς εὐνομουμένης Ἑλλάδος πολίτην καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ προσδράμῃ εἰς τὴν καθέδραν τῶν αἵματογράπτων νόμων του. Καὶ ὡς ἀτομικῶς κατὰ τὴν ἰδιοκτησίαν ἀδικούμενος ἀπὸ τοιαῦτα τυραννικὰ προστάγματα πολίτης προστρέχω εἰς τὴν Σ. Δικαιοσύνην. Χωρὶς δὲ νὰ τὴν βαρύνω μὲ λεπτομερεῖς παραστάσεις τῆς ὑποθέσεώς μου καὶ τῶν διατρεξάντων, ἐπισυνάπτω ἐνταῦθα ἀντίγραφον τοῦ εἰρημένου προστάγματος, καὶ ἅς διατάξῃ παρακαλῶ ὅ,τι δικαιότερον κρίνει.

Μένω μὲ βαθὺ σέβας Ὁ πολίτης Κωνσταντῖνος Κούγιας

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 14 Μαΐου 1831

Ἑλληνικὴ Πολιτεία. Ἡ Ἐπαρχιακὴ Δημογεροντία Ναυπάκτου

Πρὸς τὸν κύριον Κ. Κούγιαν

Προσκαλεῖσαι νὰ δώσῃς τὰ σκουτιὰ τῆς ἀνεψιάς τοῦ Παπαγιάννη ὅπου ἔχει ἀπὸ τὴ μάνα της καὶ ἐδικὰ της, διότι ἂν φερθῇς διαφορετικὰ καὶ ἀδικῇς αὐτήν, ἔχουν τὸ ἐλεύθερον οἱ συγγενεῖς τῆς νὰ τὰ λάβουν καὶ μὲ τὸ χέρι τους καὶ νὰ δώσῃς λόγον εἰς τὴν τοπικὴν ἀρχὴν ταύτην διὰ τὸ ἀδικον αὐτὸ κίνημά σου.

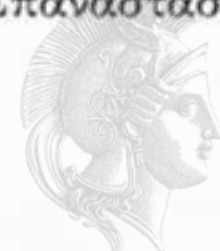
Τὴν 25ῃ Ἰανουαρίου 1831 ἐν Ναυπάκτῳ

Οἱ δημογέροντες: Χαράλαμπος Ἀντωνίου, Ἀντώνης Ἀναγνωστόπουλος

Ὁ Γραμματεὺς: Κ. Πάντος». (ΓΑΚ, Ὑπουργεῖο Δικαίου, Φ. 101, 11-20 Μαΐου 1831, ἀριθ. 112).

15. Βλ. Ἀποστ. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 287 καὶ 300. – Κ. Γκιών, Ἱστορία τῆς νήσου Σίφνου, ἐν Σύρῳ 1876, σ. 140.

16. Πρβλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως (25-3-1825) ἔγγραφον τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ παραμονὴ πλεόν τοῦ ἔτους τῶν ἰδίων δημογερόντων ἦταν «ἐναντίον τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος» (Π. Ἀναγνωστοπούλου, Ἐν ἔγγραφον τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Ἐπαναστάσεως, περ. «Ἑστία», 17(1884), σ. 441).



ἀποτίναξη τῆς δουλείας. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς δοθεῖσες ἀπαντήσεις αὐτῶν στὰ ἀπευθυνθέντα μὲ Ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἀρτισύστατου Ἑλληνικοῦ κράτους ἐρωτήματα περὶ τῶν τοπικῶν συνηθειῶν.¹⁷ Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις αὐτὲς δὲν ἦσαν καθόλου ἀκριβεῖς. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι π.χ. ἡ περίπτωση τῶν ἀπαντήσεων τῶν ἀναφερομένων στὶς συνήθειες τῆς νήσου Τήνου. Ἀπὸ τῆ νήσο αὐτὴ ἀπεστάλησαν δύο ἀπαντήσεις, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον. Ἡ πρώτη ὑπογεγραμμένη ἀπὸ διάφορους πολῖτες καὶ ἡ δεύτερη ἀπὸ τοὺς δημογέροντες. Ἡ μία πλευρὰ κατηγοροῦσε τὴν ἄλλην ὅτι εἶχε ἀποκρύψει τὴν ἀλήθεια. Ὁ δὲ νομάρχης εἶχε τὴν γνώμην, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ μέρη εἶχαν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ ὅτι «ὡς δίκαιον συνηθείας ἀνέφερον ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὰ συμφέροντά των καὶ τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας».¹⁸

Τὰ κοινοτικὰ ὅμως αὐτὰ συμβαίνοντα κατὰ τὴν περίοδο τῆς δουλείας μὲ ἐπακόλουθο τὶς δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στὴ δικαιοσύνη τῶν νήσων δὲν ἦσαν προφανῶς ἄγνωστα στοὺς δραγομάνους τοῦ στόλου, δεδομένου ὅτι πλῆθος ἐκ τῶν θιγομένων ὑποδούλων προσέφευγε στὴν κρίση τους. Μεμονωμένες ὅμως κρίσεις ἢ καὶ παρεμβάσεις αὐτῶν μὲ τὶς ὁποῖες ἀντιμετωπίζοντο κατ' ἰδίαν περιπτώσεις, δὲν ἦσαν ἱκανές, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, νὰ ἐπιφέρουν τὴν ἀποτελεσματικὴ ἐδραίωση τῆς εὐνομίας τῶν νήσων. Γιὰ νὰ λείψουν «μεγάλαι λογοτριβαί, φιλονικεῖαι τε καὶ ἀλληλομαχίαι»¹⁹, παρίστατο ἀνάγκη οἱ ἄγραφες συνήθειες νὰ διατυπωθοῦν ἐγγράφως, ὥστε νὰ καταστοῦν εὐρέως γνωστὲς καὶ κοινὸν κτῆμα τοῦ λαοῦ ἐκάστης νήσου.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἐξόχως σημαντικὴ πρωτοβουλία ἢ ἀποβλέπουσα στὴν ἐξασφάλιση τῆς σταθερότητας τοῦ δικαίου τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ὀφείλεται στοὺς δραγομάνους τοῦ στόλου. Διασωθεῖσες πηγὲς τῆς περιόδου τῆς

17. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Ἡ ἀπάντησις τῆς δημογεροντίας Τήνου εἰς τὰ περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρεῦνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τ. 14, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 207 ἐπ.

18. G. L. Maurer, Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, τ. Α' (μετ. Ε. Καραστάθη), Ἀθῆναι 1943, σ. 177. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Π. Καλλιγᾶς χαρακτηρίζει τὴν ἐπὶ Maurer συλλογὴν ἐθίμων ὡς «σειρὰν μυθολογιῶν, ἡ ὁποία ἀπατηλῶς πῶς συνετάχθη» (Π. Καλλιγᾶ, Περὶ συντάξεως πολιτικοῦ κώδικος εἰς τὴν Ἑλλάδα, «Μελέται καὶ Λόγοι», τ. 1, ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 449). Πρβλ. ὁμοίως Λ. Χρυσανθοπούλου, Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν ἐξ ἐπισήμων πρὸς τὴν Ἑλλ. Κυβέρνησιν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἀπαντήσεων, Ἀθήνησι 1853, σ. 15. Βλ. καὶ ἀπάντησις τῶν δημογερόντων Πάρου στὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης ἡ ὁποία ἐλέγχεται ἀνακριβῆς. Ἰακ. Βισβίζη, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέκνου γάμου εἰς τὴν Πάρου κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, Ἐπετ. Ἀρχείου Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τευχ. 8 (1958), σ. 152. Πρβλ. ὁμοίως καὶ Ἰω. Κισκῆρα, Τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον τῆς Ὑδρας, Ἀθῆναι 1961, σ. 32.

19. Βλ. Λ. Χρυσανθοπούλου, Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν, Ἀθήνησι 1853, σ. 146. Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 503.



τουρκοκρατίας μαρτυροῦν ὅτι οἱ ἔγγραφες συλλογές ἐθίμων τῶν νήσων Σαντορίνης (1797)²⁰ καὶ Νάξου (1810)²¹, συνετάγησαν κατόπιν προσταγῆς ἀντιστοίχως τῶν δραγομάνων Κ. Χαντζερῆ καὶ Παν. Μουρούζη.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐγγράφως διατυπωμένες συνήθειες, κατόπιν ἐνεργειῶν τῶν κατὰ τόπους κοινοτικῶν ἀρχῶν, ἀπαντοῦν προηγουμένως καὶ σὲ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Οἱ κατὰ καιροὺς ὅμως καταγραφεῖσες αὐτὲς συνήθειες ἀφοροῦν κατὰ κανόνα εἴτε στὴ θέσπιση κανόνων ποὺ ἀπέβλεπαν κυρίως στὴ ρύθμιση ὀρισμένης δραστηριότητος, στὴν ὁποία ἐπεδίδεδτο τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων συγκεκριμένης νήσου,^{21α} εἴτε σὲ περιστασιακὲς ἀντιμετωπίσεις μεμονωμένων δικαϊκῶν θεμάτων. Καὶ τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὶς ἀναφερόμενες σὲ πλεῖστα τμήματα τοῦ δικαίου ἐκτεταμένες καὶ συστηματικὲς κωδικοποιήσεις ἐθιμικῶν κανόνων τῶν νήσων Σαντορίνης καὶ Νάξου.

Ἔτσι οἱ σημειωθείσες προηγουμένως ἐνέργειες τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου, οἱ ἀποβλέπουσες στὴν προαγωγή τῆς δικαιοσύνης μὲ τὴν καθιέρωση γραπτοῦ δικαίου, ἀποτελοῦν χωρὶς καμμιὰ ἀμφιβολία τεκμήρια καταδεικνύοντα ὅτι ἡ φροντίδα τοὺς γιὰ τὴ νομοθεσία τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου δὲν ὑπῆρξε καθόλου τυχαία.

Β'. Ἀπονομὴ δικαιοσύνης

Ἡ μέριμνα ὅμως, ὅπως φαίνεται, τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου δὲν περιορίζετο μόνον στὴ βελτίωση τῆς νομοθεσίας τῶν νήσων. Ἰδιαίτερη ἐπέδειξαν προσοχὴ καὶ στὸν τομέα τοῦ ἀπονεμομένου δικαίου.²² Συγκεκριμέ-

20. Βλ. Α. Χρυσανθοπούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 145 ἐπ. καὶ Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 503 ἐπ.

21. «Θέμις» (ἐκδιδομένη παρὰ τοῦ Α. Σγούτα), ἐν Ἀθήναις 1852, σ. 134 ἐπ. καὶ Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 523 ἐπ.

21α. Βλ. π.χ. τοὺς ρυθμίζοντες τὴ θαλασσίαν ἐμπορίαν ναυτεμπορικὸς νόμος τῆς Ὑδρας (Ἀντ. Λιγνοῦ, Ἱστορία τῆς νήσου Ὑδρας, τ. 1, Ἀθῆναι 1946, σ. 249 ἐπ.).

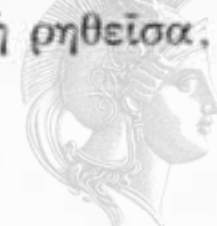
22. Ἐνδεικτικὰ ἐν προκειμένῳ τῆς φροντίδας τοὺς γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης εἶναι καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὸ ἀποσταλὲν τὴν 13ῃ Δεκεμβρίου 1806 «γράμμα» τοῦ δραγομάνου τοῦ στόλου Μιχ. Χαντζερῆ (ΓΑΚ, Ζερλέντου, Κ.42, Φ. 164) πρὸς τοὺς προεστῶτες, ἐπιτρόπους καὶ λοιποὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ παραλίων τῆς Ἀσπρης θάλασσας. Στὸ «γράμμα» αὐτό, ὅπου ὁ τελευταῖος εὐθύς μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς δραγομανίας ἐκφράζει ὑπὸ τὸν τύπο προγραμματικῶν δηλώσεων τὶς ἀντιλήψεις τοῦ ὡς πρὸς τὸν τρόπο ἀσκήσεως τῶν καθηκόντων του, δὲν παραλείπει ὡς πρὸς τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης νὰ ἐπισημάνῃ ἄλλὰ καὶ νὰ διατάξῃ συγχρόνως τοὺς προύχοντες καὶ προεστῶτες τῶν νήσων ὅτι ὀφείλουν νὰ ἀποδίδουν «ἀφιλοπροσώπως τὰ δρίτα καὶ δικαιώματα καὶ ἀνήκοντα δίκαια» ἄλλως θὰ ὑποστοῦν τὴν «σκληρότητα καὶ ὀργὴν αὐτοῦ» ὅπως καὶ «τὰ πρόστιμα τῆς ἀπειθείας» τοὺς.

να τὸ ἐνδιαφέρον τους ἀκόμη δὲ καὶ ἡ συμμετοχὴ τους στὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης ἐξεδηλοῦτο, ἐπὶ ιδιωτικῶν ιδίως διαφορῶν, συνήθως κατόπιν προσφυγῆς σ' αὐτοὺς τοῦ ἐνός ἢ ἐνίοτε καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαφερομένων μερῶν.²³ Οἱ ἐν συνεχείᾳ ἐνέργειές τους οἱ κατατείνουσες στὴν ἐπίλυση τῶν

Κατωτέρω παρατίθεται περικοπὴ τοῦ ἀνεκδότου αὐτοῦ «γράμματος»: «...Ἄμα δὲ καὶ πληροφοροῦντες ἡμᾶς ἀπαξάπαντες / ὅτι καὶ εἰς ἡμᾶς πρόθεσις καὶ προηγούμενος σκοπὸς εἶναι ἡ κοινὴ πάντων ἡσυχία καὶ γενικὴ τῶν νήσων καὶ τῶν ἐγ / κατοίκων αὐτῶν καλὴ εὐταξία καὶ περίθαλψις τῶν πτωχῶν ραγιάδων καὶ ἡ προστασία τῶν ἀδικουμένων καὶ ἡ συνδρο / μὴ, ὅσον τὸ δυνατόν, καὶ βοήθεια εἰς ἅπαντας τοὺς εὐπειθεῖς καὶ εὐγνώμονας, τὸν ὁποῖον τοῦτο σκοπὸν μας / καὶ τὴν πατρώαν κλίσιν καὶ πρὸς ὑμᾶς ἀγάπην κοινοποιοῦντες παραγγέλλομεν διὰ τοῦ παρόντος μας ὑμῖν μὲν / τοῖς προύχουσι καὶ προεστῶσιν ἐκάστης νήσου τὸ νὰ προσέχετε καὶ νὰ περιθάλπετε τοὺς πτωχοὺς ραγιάδας, ἀποδί / δόντες ἐνὶ ἐκάστῳ αὐτῶν ἀφιλοπροσώπως τὰ δρίτα καὶ δικαιώματα καὶ ἀνήκοντα δίκαια. Ὑμῖν δὲ τοῖς λοιποῖς / ραγιάσι εἰς τὸ νὰ ἀπονέμετε τὸ προσῆκον σέβας καὶ τὴν εὐλογοφανῆ καὶ ἀνήκουσαν ὑπακοὴν εἰς τοὺς προύχοντας καὶ / προεστῶτας σας, χωρὶς νὰ φαίνεσθε προπετεῖς καὶ δημοταράκται, ἀλλ' εὐάγωγοι, ὥστε διὰ τοιούτου τρόπου νὰ δια / τηρεῖται πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἡ κοινὴ εὐταξία καὶ ἐπωφελὴς διοικήσις. Πρὸ πάντων δὲ ἐντελλόμεθα ὑμῖν ἀπαξάπα / σιν εἰς τὸ νὰ φέρεσθε μὲ ὅλον τὸ προσῆκον σέβας καὶ τὴν ἀπαιτουμένην ἄκραν ὑπακοὴν καὶ εὐπειθειαν εἰς ὅλας / τὰς κατὰ καιρὸν πρὸς ὑμᾶς ἐρχομένας προσταγὰς μας, φερόμενοι ὑποκλινῶς καὶ δεικνύοντες ὅλην τὴν δυνα / τὴν προθυμίαν καὶ προσπάθειαν καὶ τὴν ἐν τάχει ἐκτέλεσιν καὶ ἐκβασιν αὐτῶν καὶ τὸ ἀπαραίτητον χρέος σας, ὃν / τες βέβαιοι ὅτι τοιουτοτρόπως φερόμενοι θέλετε ἀπολαμβάνη καὶ τὴν παρ' ἡμῶν ἀμοιβαίαν εὖνοιαν καὶ πρόνοιαν / καὶ περίθαλψιν. Ἄν τις ὁμως, ὁποιασδηποτοῦν τάξεως καὶ καταστάσεως, μὴ φερόμενος εὐπειθῶς καὶ τὸ ἀ / παιτούμενον χρέος του, ἤθελε δείξῃ τὴν ἐλαχίστην δυσπιστίαν ἢ ἀμέλειαν εἰς τὴν παραμικρὰν παραγγελί / αν καὶ προσταγὴν μας, ὁ τοιοῦτος μετατρέψας διὰ τῆς δυσπιστίας του τὴν φυσικὴν μας ἐπιείκειαν καὶ εὐσπλαχνί / αν εἰς σκληρότητα καὶ ὀργὴν θέλει δοκιμάσῃ ἀνυπερθέτως τὰ πρόστιμα τῆς ἀπειθείας του. Ὡν τούτων προειδο / ποιημένοι ἅπαντες, ἀκολουθεῖτε ἀπαραλλάκτως ὡς γράφομεν ἵνα καὶ ὑγιαίνετε ὡς ἐφίασθε. αὠστ' Δεκεμβρίου ιγ'. Τῆς τιμιότητός σας, ὅλως εὖνους, Μιχαήλ Χαντζερῆς».

Πρβλ. τὸ ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια (28-1-1819) παρομοίου περιεχομένου «γράμμα» τοῦ δραγομάνου Νικ. Μουρούζη, ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς προεστῶτες καὶ δημογέροντες «πασῶν τῶν νήσων καὶ παραλίων τῆς Ἀσπρῆς Θαλάσσης πόλεων» (Β. Σφυρόερα, ἐνθ' ἀν., σ. 36).

23. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ στὶς περιπτώσεις ἀκόμη, κατὰ τὶς ὁποῖες οἱ ἐνδιαφερόμενοι προσέφευγαν ἀπ' εὐθείας στὴν κρίση τοῦ ὀθωμανοῦ ἀρχιναυάρχου, πάλιν ἐμπνευστῆς τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐκδιδομένου ἡγεμονικοῦ ὁρισμοῦ ἦταν προδήλως ὁ δραγομάνος τοῦ στόλου. Αὐτὸ ὑπεμφαίνει ἡ διαταγὴ ἢ δικαιώνουσα τὴν Ἀργεντούλα, παρὰ τῆς ὁποίας ἐζητοῦντο ἀπὸ τὸ κοινὸ τῆς Νάξου 500 γρόσια ἀφορῶντα στὴν ἐξαγορὰ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος συζύγου της: «Τίμιοι προεστῶτες καὶ ἐπιστάται τῆς νήσου Ναξίας, ὑγιαίνοντες εἴητε ἐν εὐημερίᾳ. Ἀνηνέ / χθη τῷ ὑψηλοτάτῳ καὶ πολυχρονίῳ πασᾷ ἐφένδῃ μας ὅτι ἀπαιτοῦνται πεντακόσια γρόσια / παρὰ τῆς εἰς τὰ αὐτόθι Ἀργεντούλας ἐπὶ λόγῳ ἐξαγορᾶς τοῦ ἀνδρός αὐτῆς καταιχμα / λωτισθέντος ποτὲ ὑπὸ τῶν σπαντήδων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐννοιαν τοῦ καγκελλαρικοῦ / κοινοῦ συνυποσχετικοῦ γράμματός σας ἔγνω δικαιούμενον τὸ πολυχρόνιον ὕψος του νὰ / μένῃ ἀκαταζήτητος ἢ ρηθείσα,



διαφορῶν, ὅπως αὐτὲς ἐντοπίζονται στὶς διασωθεῖσες ἔγγραφες πηγές τῆς τουρκοκρατίας, μποροῦσαν νὰ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1) Ἡ ἐκ μέρους τους αὐτοπρόσωπη ἀνάληψη τῆς κρίσεως τῆς διαφορᾶς.²⁴ Τότε ἡ ἀπόφασή τους καθίστατο ἀμέσως ἐκτελεστή, διατασσομένων μάλιστα τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων νὰ ἐνεργήσουν πάραυτα στὴν πραγματοποίηση τῶν αποφασισθέντων.²⁵

2) Ὁ διορισμός προσώπων ἀξιοσεβάστων, συνήθως προεστώτων ὁμοχωρίων πρὸς τοὺς ἀντιδίκους, γιὰ νὰ ἐπιληφθοῦν τῆς ὑποθέσεως.²⁶ Στὴ διοριστήρια δὲ προσταγὴ ἐτονίζετο ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ ἀπόφασή τους ἔπρεπε νὰ εἶναι δικαία «χωρὶς τινός φιλοπροσωπίας ἢ χάριτος».²⁷ Σὲ ἀντίθετη περίπτωση θὰ ὑφίσταντο «ζημίαν καὶ παιδείαν μεγαλοτάτην».²⁸

Καὶ πράγματι οἱ ἀποφάσεις τῶν διορισθέντων κριτῶν δὲν ἔμεναν καθόλου ἀνέλεγκτες. Ἀντιθέτως, ὅπως φαίνεται, ἐνδελεχῆς ἦταν ἡ ἐπὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῶν ἀσκουμένη ὑπὸ τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου ἔρευνα, οἱ

ἀποδιδομένων τῶν ἄσπρων τούτων ἀπὸ τοῦ κοινοῦ σας. / Διὸ καὶ ἐξέδοτο τὸν παρόντα ἡγεμονικὸν ὅρισμόν καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν / αὐτοῦ γράφοντες παραγγέλλομεν καὶ ἡμεῖς ἵνα, ἀποπληρωθέντων τῶν / ἄσπρων τούτων ἀπὸ τοῦ κοινοῦ σας, ἀφήσητε ἐλευθέραν καὶ ἀκαταζήτητον / τὴν ρηθεῖσαν ὡς μηδεμίαν ἔχουσιν ἐνοχὴν δι' αὐτά. Λοιπὸν ποιή / σαντες ἐξ ἀποφάσεως κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἡγεμονικοῦ ὁρισμοῦ τούτου, ὑ / γιαίνετε. 1805 Δεκεμβρίου). Τῆς τιμιότητός σας ὅλως, Παναγιωτάκης Μουρούζης». (Γ.Α.Κ., Ζερλέντου, Κ. 42, Φ. 163).

24. Ἐνίστε, σὲ εὐάριθμες περιπτώσεις, οἱ δραγομάνοι ἐμφανίζονται νὰ συναποφασίζουν μὲ τοὺς προεστώτες (ἀριθ. 40, 41, 42, 43) ἢ καὶ μὲ ὀθωμανὸ ἀξιωματοῦχο (ἀριθ. 47).

25. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Τινὰ περὶ ἀνακλήσεως διαθηκῶν εἰς τὴν Νάξον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα (Παρατηρήσεις ἐπὶ ἀποφάσεως δραγομάνου τοῦ στόλου), «Ἀθηνᾶ», ΟΓ'-ΟΔ' («Λειμωνάριον» προσφορᾶς εἰς τὸν καθηγητὴν Ν.Β. Τωμαδάκη), ἐν Ἀθήναις 1973, σ. 370-371. Πρβλ. καὶ τὸ ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1820 «γράμμα» τοῦ δραγομάνου Νικ. Μουρούζη πρὸς τοὺς προεστώτας Μυκόνου, στοὺς ὁποίους ἀνακοινώνει τὴν ἀπόφασή του ἐπὶ κληρονομικῆς διαφορᾶς καὶ διατάσσει τὴ συμμόρφωση πρὸς τὰ ἐπιτασσόμενα. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση ἐπισημαίνει ὅτι «ὄχι μόνον θέλousι παιδευθῆ βαρέως οἱ ρηθέντες συγγενεῖς καὶ κληρονόμοι τῆς ἀποθανούσης, ὡς φιλόδικοι καὶ παραβάται τῆς τοιαύτης κανονικῆς διαθήκης, ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς θέλετε μείνῃ ἀναπολόγητοι, ἐπιτιμώμενοι διὰ τὴν ἀνικανότητά σας» (ἀριθ. 64). Ὁμοίως βλ. καὶ ἀριθ. 65.

26. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι σὲ περίπτωσιν ποὺ ἡ διαφορὰ δὲν ἀφοροῦσε σὲ ἰδιῶτες, ἀλλὰ ὑφίστατο μεταξὺ κοινοτήτων, τότε εἰδικὴ ὠρίζετο ἡ σύνθεση τοῦ κριτηρίου. Ἔτσι π.χ. τὴ χρηματικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Κοινῶν Κάστρου καὶ Μπούργου διατάσσονται ἀπὸ τὸ δραγομάνο τοῦ στόλου Παν. Μουρούζη νὰ τὴν ἐπιλύσουν οἱ καγκελλάριοι τῶν κοινοτήτων Δημ. Κόκκος καὶ Φραντζέσκος Παρότζης μαζί μὲ τὸν ἔφορον τῶν Χωρίων Νικόλαον Σλουτζιάρη (ἀριθ. 19).

27. Βλ. σχετικῶς τὸ ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου 1813 «γράμμα» τοῦ δραγομάνου Κ. Μαυρογένη τὸ ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς «γέροντες τοῦ χωρίου Ἀπεράνθου» τῆς Νάξου (Β. Σφυρόερα, Κυκλαδικὰ ἔγγραφα ἐξ ἰδιωτικῶν συλλογῶν, ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἑπετ. Ἑταιρ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. Ε', 1965, σ. 666, ἀριθ. 100).

28. Ἀριθ. 31.



όποιοι μάλιστα σέ όρισμένες περιπτώσεις δέν έφείδοντο καί έπιτιμητικῶν μομφῶν κατὰ τῶν δικαζόντων. Ἐτσι π.χ. ὁ δραγομάνος Παν. Μουρούζης ἀπευθυνόμενος στό ἀπό 1ης Σεπτεμβρίου 1806 «γράμμα» του πρὸς τοὺς προεστῶτες-κριτὲς τῆς Νάξου μεταξὺ ἄλλων ἀναγράφει καί τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «... ἀγανακτήσαμεν διατὶ νὰ μὴν κάμητε ἀφιλοπροσώπως ἀκριβῆ τὴν ἐπεξεργασίαν».

Δέν παραλείπει δὲ ὁμοίως ὁ αὐτὸς δραγομάνος ὅχι μόνον νὰ διατάξῃ τὰ ἀρμόδια ὄργανα νὰ προβοῦν σὲ ἀναγκαστικὴ ἐκτέλεση εἰς βάρος τῆς ὑποχρεουμένης μὲ τὴ δικαστικὴ ἀπόφαση διαδίκου, ἀλλὰ καί νὰ ἐπιβάλλῃ κατ' αὐτῆς προσθέτως καί χρηματικὴ ποινὴ ὑπὲρ τοῦ ἀντιδίκου τῆς «διὰ παιδείαν τῆς ἀπειθείας τῆς». Καί τοῦτο μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι δυστροποῦσα δέν συνεμμορφώθη στὴν ἀπόδοση τοῦ ἀναγνωρισθέντος μὲ τὴν ἀπόφαση δικαίου.²⁹ Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἀπόφαση τῶν διορισθέντων ὑπὸ τοῦ δραγομάνου κοινοτικῶν κριτῶν ἔπρεπε ἀπαραιτήτως νὰ τύχῃ καί τῆς ἐγγράφου ἐγκρίσεώς του. Κι' αὐτό, γιατί τότε μόνον καθίστατο «τελεία» καί κατ' ἀκολουθίαν ἐκτελεστή.³⁰ Ἡ ἔγκριση δὲ αὐτὴ ἐδίδετο συνήθως μὲ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ δραγομάνου στό ἄνω μέρος τοῦ κειμένου τῆς ἀποφάσεως καί τὴν προσθήκη τῆς λέξεως «βεβαιοῖ» ἢ καί «ἐπιβεβαιοῖ».³¹

3) Ἡ ἀνάθεση τῆς ἐκδικάσεως τῆς ὑποθέσεως στοὺς προεστῶτες τῆς νήσου μὲ τὴν ταυτόχρονη ὁμως παροχὴ ὁδηγιῶν πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς τὴν ἐκδοθησομένη ἀπόφαση. Συγκεκριμένα ὁ δραγομάνος τοῦ στόλου στό πρὸς τοὺς προεστοὺς ἀπευθυνόμενο «γράμμα» του, ἀφοῦ ἐξέθετε τὰ πραγματικὰ καί νομικὰ περιστατικὰ τῆς διαφορᾶς, ὑπεδείκνυε συγχρόνως καί τὴ λύση ποὺ ἔπρεπε νὰ δώσουν μὲ τὴ δικαστικὴ τους ἀπόφαση. Ἡ συμμόρφωση δὲ τῶν τελευταίων πρὸς τὰ ὑποδειχθέντα ἦταν δεδομένη. Ὁ δραγομάνος γιὰ τοὺς ἀπονέμοντες δικαιοσύνη ὑποδούλους τῶν νήσων ἀποτελοῦσε τὸν οἶονεὶ «ἔμφυχο νόμο». Ὅ,τι δηλαδὴ περίπου ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς δικαστές, ἀπὸ τίς ὑποδείξεις τοῦ ὁποίου οἱ τελευταῖοι δέν μπορούσαν ποτὲ νὰ ἀποστοῦν μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐπιχειρηματολογία.³²

4. Συναινούντων καί τῶν ἀντιδίκων, οἱ δραγομάνοι ἀπεφάσιζαν τὴ λύση τῆς διαφορᾶς μὲ διαιτησίαν. Πρὸς τοῦτο ὁ δραγομάνος προέβαινε στὴν

29. Ἀριθ. 23.

30. Ἀριθ. 15.

31. Βλ. ἀριθ. 2, 5, 15, 16, 16α, 27, 34, 35, 37, 38, 39α, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 50β, 51, 52, 53, 54, 62, 66. Ἐνίοτε ἀπαντᾷ καί νέα ἐπικύρωση τῆς ἀποφάσεως μὲ ἐκδοση σχετικῆς διαταγῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ ὁθωμανοῦ ἀρχιναυάρχου (ἀριθ. 33).

32. Βλ. D. Simon, Ἡ εὕρεση τοῦ δικαίου στό ἀνώτατο βυζαντινὸ δικαστήριον (Rechtsfindung am byzantinischen Reichsgericht, Frankfurt am Main 1973), μετάφρ. I. M. Κονιδάρη, Ἀθήνα 1982, σ. 32.



ἔγκριση («ἐπιβεβαιοῖ») τόσον τοῦ συνταχθέντος ἀπὸ τοὺς διαφορομένους συνυποσχετικοῦ περὶ ὑποβολῆς αὐτῶν σὲ διαιτησίαν, ὅσον καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀποφάσεως τῶν αἵρετῶν κριτῶν³³, τῆς ὅλης γενικώτερον διαδικασίας ἀποπνεούσης, μὲ μικρὰς μόνον διαφοροποιήσεις, βυζαντινὸν δίκαιον καὶ δὴ τὶς «περὶ αἵρετῶν δικαστῶν» ἢ «αἵρετῶν διαγνωμόνων» διατάξεις τοῦ δικαίου αὐτοῦ.³⁴

5) Στὶς περιπτώσεις ποὺ τὰ κοινοτικὰ κριτήρια εἶχαν ἀπ' εὐθείας ἐπιληφθῇ τῆς λύσεως τῆς διαφορᾶς, λόγῳ τῆς ἀμέσου προσφυγῆς σὲ αὐτὰ τῶν διαφορομένων μερῶν καὶ χωρὶς καμμιά προηγουμένη ἀνάμειξη τῶν δραγομάνων, οἱ τελευταῖοι ἔκριναν σὲ δεύτερο βαθμὸ τὶς ἀποφάσεις τοὺς κατόπιν ἐκκλήσεως τῶν ἡττηθέντων διαδίκων.^{34α}

Τέλος ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ὅτι, παρὰ τὴν ἀνυπαρξία δεδικασμένου τῶν ἀποφάσεων κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἡ τυχὸν ἐκ μέρους τῶν διαδίκων προσφυγὴ ἐνώπιον ἀξιωματούχων τοῦ κατακτητῆ κατ' ἀποφάσεως ἐκδοθείσης εἴτε ἀπὸ τὸν δραγομάνο εἴτε ποὺ νὰ εἶχε τύχει τῆς ἐγκρίσεώς του, δὲν ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων καθόλου συνήθης. Καὶ τοῦτο, διότι:

α) Ὁ δραγομάνος ἐκπροσωπῶν τὸν ὑψηλόβαθμο στὴν ἱεραρχία ἀρχιναύαρχο ἦταν πανίσχυρος καὶ θὰ ἐστρέφετο ἐναντίον τους.

β) Ἡ προσφυγὴ σὲ «ἐξωτερικὴ κρίση» ἦταν καὶ ἐπώδυνη οἰκονομικὰ καὶ ἡ ἐκβασὴ τῆς ὑποθέσεως ἀπρόβλεπτη. Σ' αὐτὸ συνέτεινε ὅχι μόνον ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου, ἀλλὰ κυρίως τὰ σημαντικότερα ἔξοδα μὲ τὰ ὅποια ἐπεβαρύνετο ἡ διεξαγωγὴ τῆς δίκης τὰ ὅποια ἐπέτεινε καὶ ὁ καθιερωμένος δεκάσμος τῶν ἀξιωματούχων-κριτῶν τοῦ κυριάρχου πρὸς ἐξασφάλισιν εὐνοϊκῆς ἀποφάσεως. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελοῦσε, ὅπως εἶναι εὐνόητο, σοβαρὸ ἀποτρεπτικὸ παράγοντα γιὰ ὅποιαδήποτε καταφυγὴ στὰ ὄργανα τοῦ κατακτητῆ.

Πάντα ταῦτα ἐπιρρωνύονται καὶ μὲ ὅσα διαφωτιστικὰ στοιχεῖα παρέχει τὸ ἀπὸ 4 Ἰουνίου 1809³⁵ «γράμμα» τοῦ δραγομάνου Ἰακ. Ἀργυροπούλου ποὺ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς προεστῶτες καὶ ἐπιτρόπους τῆς Μυκόνου. Συγκεκριμένα ὁ δραγομάνος αὐτός, γνωστοποιῶν ἀπόφασή του ἐπὶ κληρονομικῆς ἐκ διαθήκης διαφορᾶς, προειδοποιεῖ συγχρόνως ὅτι ἐάν οἱ

33. Βλ. π.χ. ἀριθ. 16, 16α 39, 39α, 50, 50α, 50β, 51, 51α, 53, 53α. Σὲ ὁρισμένες ὁμῶς περιπτώσεις οἱ δραγομάνοι ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ὠρίζαν ἐκ τῶν προτέρων τοὺς αἵρετοκριτές. Ὁφείλαν δὲ οἱ τελευταῖοι νὰ καλέσουν ἐν συνεχείᾳ, τὰ διαφερόμενα μέρη νὰ ὑπογράψουν τὸ σχετικὸ συνυποσχετικὸ (ἀριθ. 57).

34. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Ἡ αἵρετοκρισία στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ Ἰονίου Πελάγους (17ος-19ος αἰ.). Ἐπιβιώσεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν, ἐνθ' ἄν. σ. 414.

34α. Βλ. π.χ. ἀριθ. 25. Ἐνίοτε ὁμῶς ἡ ἐκκλήσις ἀπευθυνόταν καὶ πρὸς ὀθωμανοὺς ἀξιωματούχους (ἀριθ. 13).

35. Ἀριθ. 26.



συγγενείς, εἰς βάρος τῶν ὁποίων ἀπεφάνθη, τολμήσουν καὶ ἐναντιωθοῦν πρὸς ὅ,τι ἀπεφάσισε, τότε γράφει «ὄχι μόνον ἡμεῖς θέλομεν κινηθῇ κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ κληρονομικὴ αὕτη ὑπόθεσις θέλει καταντήση εἰς ἐξωτερικὸν ἐδῶ κριτήριον, καὶ τότε βέβαια εἰς οὐδὲν λογιζομένης τῆς διαθήκης, αὐτοὶ ζημιοῦνται τὰ μέγιστα».

Ἡ τελευταία πρόσθετη ἐπισήμανση τοῦ δραγομάνου ὅτι ἂν ἡ ὑπόθεση ἀχθῇ στὴν κρίση τῶν δικαστηρίων τοῦ κυριάρχου («ἐξωτερικὸν κριτήριον»), ἡ διαθήκη θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς μὴ ὑπάρχουσα, εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὰ, ἐκτός τῶν ἄλλων, δυσμενῆ ἐνίστε ἐπακόλουθα ἐκ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν ὑποδούλων στὸ δίκαιο τοῦ κατακτητῆ. Κι' αὐτὸ γιατί, κατὰ τὸ κληρονομικὸ δίκαιο τῶν ὀθωμανῶν τὸ ὁποῖον θὰ ἦταν ἐφαρμοστέο διαθήκη δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῆς ἔννοιαν. Ἀποτελοῦσε ἀπλὴ κληροδοσία ὑπὲρ τρίτου μὴ ἔχοντος τὴν ιδιότητα τοῦ κληρονόμου κατὰ τὸ ἱερονομικὸ κληρονομικὸ δίκαιο.³⁶

II. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΟΜΕΝΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Ποικίλα, ἄκρως ἐνδιαφέροντα καὶ ἰδιαιτέρας βαρύτητας στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἰσχύσαντος στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου δικαίου κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ὁ Ἑλληνισμὸς εὗρίσκετο ὑπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Ὀθωμανῶν παρέχουν οἱ δημοσιευόμενες ἀποφάσεις. Ἡ ἐπ' αὐτῶν ἐνεργὸς παρουσία, συμμετοχὴ ἢ καὶ ἐποπτεία τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου ἐμφανίζεται ἀποφασιστικῆς σημασίας. Παντοειδεῖς διαφορές, δικαίικα ζητήματα προκύπτοντα ἀπὸ τὴ συμβίωση τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων κατὰ τὰ σκληρὰ χρόνια τῆς δουλείας, ὅπως καὶ τὸ ἀπονεμόμενο δίκαιο ἀπεικονίζει μὲ ἐνάργεια καὶ μὲ μοναδικὴ αὐθεντικότητα ὁ ἀμητὸς τῶν νομικῶν κειμένων.

Θέματα ἄξια ἰδιαίτερης μνείας γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου³⁷ προκύπτοντα ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν δημοσιευομένων ἀποφάσεων εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ ἀκόλουθα:

1. Γενικά. Κατ' ἀρχὴν πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ ἡ ἐμφανὲς προσπάθεια τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου ἢ κατατείνουσα στὴν ὀρθὴ ἀπο-

36. Βλ. Δ. Ν. Δημητριάδου (Δημήτογλου), Ἱερονομικὸν Κληρονομικὸν τῶν Μωαμεθανῶν δίκαιον Φεραῖζ, ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 110. Μιλτ. Καραβοκυροῦ, Μελέτη συγκριτικὴ τοῦ κληρονομικοῦ ὀθ. δικαίου πρὸς τὰ κληρονομικὰ ρωμαϊκὸν καὶ γαλλικὸν δίκαια, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1915, σ. 64. – Πρβλ. καὶ Π. Β. Νικολαΐδου, Μουσουλμανικὸν Κληρονομικὸν δίκαιον, ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 134.

37. Περὶ τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Παρατηρήσεις ἀναφερόμενες στὸ «μεταβυζαντινὸ δίκαιο» καὶ τὴν ἐξελεγκτικὴ του πορεία, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. Ν' (1999-2000), ἐν Ἀθήναις 2001, σ. 317 ἐπ.



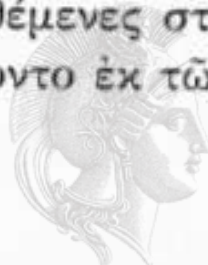
νομή τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ ἀφιλοπρόσωπον τῶν ἀποφάσεων τῶν κοινο-
τικῶν κριτῶν. Ἀφθονοῦν μάλιστα συστάσεις καὶ διαταγές τοὺς ἀπευθυνό-
μενες πρὸς τοὺς τελευταίους, συνοδευόμενες ἐνίοτε καὶ μὲ ἀπειλές τιμω-
ρίας αὐτῶν σὲ περίπτωση μὴ συννόμου κρίσεως, ποὺ ὑπογραμμίζουν συγ-
χρόνως ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῶν κριτῶν πρέπει νὰ στηρίζονται στὸν «δικαίου
λόγον» καὶ στὴν τοπικὴ συνήθεια (ἀριθ. 36, 44). Καὶ πράγματι μὲ τὶς δί-
καιες ἀποφάσεις θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδυναμωθοῦν σημαντικὰ οἱ συνεχεῖς
τριβές, ἔριδες καὶ ἐντάσεις μεταξὺ τῶν ὑποδούλων, τὶς ὁποῖες ὑπέθαλπε
καὶ συντηροῦσε ἡ ἀνυπαρξία τοῦ δεδिकाσμένου μὲ τὴ συνακόλουθη νομικὴ
ἀβεβαιότητα.

Κατὰ τὴν περίοδο ἐπίσης, στὴν ὁποία ἀναφέρονται οἱ δημοσιευόμενες
νομικὲς πηγές, λόγω τῆς ἀκολουθουμένης ιδιότυπης διαδικασίας περίπτω-
ση τυχόν μὴ ἐμφανίσεως διαδίκου ἐνώπιον τῶν κριτῶν καὶ κατ' ἐρήμην διε-
ξαγωγή τῆς δίκης ἦταν ἄγνωστη. Εἰδικότερα ἂν ἡ ἰδιωτικὴ διαφορὰ εἶχε
ἀχθῇ στὴν κρίση τοῦ δραγομάνου, ὁ τελευταῖος διέτασσε τὴ βιαία ἐνώπιόν
του προσαγωγή τοῦ μὴ προσελθόντος διαδίκου (ἀριθ. 22, 67) Παρεῖχετο
ὅμως ἐνίοτε ἡ εὐχέρεια στὸν κωλυόμενο διάδικο νὰ ὀρίσῃ ἀντ' αὐτοῦ πλη-
ρεξούσιο («ἐπιτροπικόν») γιὰ τὴν ἀνεμπόδιστη πρόοδο τῆς δίκης (ἀριθ.
39, 68).

Τέλος ἀξίζει νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι παραλλήλως μὲ τὴ μεγάλη συμβολὴ τῶν
καγκελλαρίων στὰ κοινοτικὰ πράγματα καὶ ἡ συνεισφορά τους στὴ λει-
τουργία τῶν κριτηρίων δὲν ὑπελείπετο καθόλου σὲ σπουδαιότητα. Καὶ
τοῦτο, διότι οἱ «κοινοί» καγκελλάριοι δὲν περιορίζοντο μόνον στὰ συμβο-
λαιογραφικά τους καθήκοντα. Οἱ ἀρμοδιότητές τους ἦσαν κατὰ πολὺ εὐ-
ρύτερες καὶ νευραλγικῆς σημασίας. Ἐτσι ὤφειλαν νὰ καταγράφουν στὸν
«κοινὸν κώδικα» ὅχι μόνον τὰ κοινοτικὰ «γράμματα», ἀλλὰ καὶ ὅσα ἀπε-
στέλλοντο ἀπὸ τοὺς δραγομάνους ἔπρεπε ὁμοίως νὰ «κοπιάρωνται» στὸν
ἴδιο κώδικα. Ἐπρεπε ἀκόμη καὶ νὰ παρευρίσκωνται στὰ κοινοτικὰ κριτή-
ρια κατὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων, ἐκτελοῦντες προφανῶς χρέη γραμ-
ματέως.

Περὶ ὅλων αὐτῶν ἄκρως διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ δημοσιευομένη ἀνέκδο-
τος διαταγὴ τοῦ δραγομάνου τοῦ στόλου Παν. Μουρούζη (23 Ἰουνίου
1805), ἡ ὁποία προβαίνουσα στὸν διορισμὸ προεστώτων καὶ ἐπιστατῶν
τῆς νήσου Μυκόνου προστάζει, μεταξὺ ἄλλων, τοὺς τελευταίους νὰ ἔχουν
«συμπαρόντα εἰς κάθε τοπικὴν ὑπόθεσιν» τὸν κοινὸν καγκελλάριον.³⁸ Συ-

38. Ἀριθ. 18. Περὶ τῶν καγκελλαρίων καὶ τῶν νοταρίων κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ πε-
ρίοδο, βλ. Ἰακ. Βισβίζη, Οἱ κοινοὶ Καγκελλάριοι τῆς Νάξου ἐπὶ Τουρκοκρατίας,
Ἀνατ. ἐκ τοῦ «Ἀρχείου Ἰδιωτικοῦ Δικαίου», τ. IB', σ. 3 ἐπ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἐγγρα-
φα δικαιопραξιῶν τῆς Μυκόνου τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, Ἐπετ. Ἀρχείου Ἱστορ.
Ἑλλην. Δικαίου, τευχ. 5 (1954) σ. 129 ἐπ., ὅπως καὶ τὶς παρατιθέμενες στὶς μελέτες
αὐτὲς βιβλιογραφικὲς σημειώσεις. Οἱ δημόσιοι δὲ νοτάριοι ἐξελέγοντο ἐκ τῶν ἀρίστων



ναφῇ μὲ τὰ προηγούμενα εἶναι καὶ ὅσα ὀρίζονται σὲ διάταξη τῶν κωδικοποιημένων ἐθίμων τῆς Νάξου τοῦ 1810: «Τὰ περὶ κοινῶν ὑποθέσεων γράμματα, καὶ αἱ ἔγγραφοι ἀποφάσεις τῶν κριτῶν πρέπει νὰ καταγράφωνται εἰς τοὺς Κώδικας τῶν Καγγελλαριῶν ἐκάστου κοινοῦ».³⁹

2. Ἀποδεικτικὰ μέσα.

α) *Μάρτυρες*. Εὐρυτάτη παρουσιάζεται ἡ χρησιμοποίηση τῶν μαρτύρων ὡς ἀποδεικτικοῦ μέσου στὶς δημοσιευόμενες ἀποφάσεις. Ἀποτελεσματικὸς μάλιστα τρόπος ἀνευρέσεως αὐτῶν «πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας» ἀπέτελεσε, ὅπως φαίνεται, ἡ καταφυγὴ στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια.⁴⁰ Περὶ τῆς χρήσεως τῶν τελευταίων μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἀπὸ 9 Ὀκτωβρίου 1819 ἀπόφαση τοῦ δραγομάνου τοῦ στόλου Νικ. Μουρούζη, ἀναφερομένη σὲ ὑπόθεση ναυτοδανείου ἐξαρτωμένου ἀπὸ τὴν ἐκβαση τοῦ ταξιδίου (ἀριθ. 61).

Συγκεκριμένα ὁ Ἰω. Πάμπαρης εἶχε δανεισθῇ χίλια γρόσια μὲ τὴν συμφωνία τὰ «ρίζιγα μαρίτιμα ἐπάνω εἰς τὸ καράβι τοῦ διὰ τὸ ταξίδιον τῆς Μάλτας». Ἐνῶ ὅμως ἐπέστρεψε «ἀβλαβῶς ἀπὸ τοῦ ταξιδίου ἐκείνου», χωρὶς νὰ ἀποδώσῃ τὸ χρέος του, ἐπεχείρησε στὴ συνέχεια νέο ταξίδι, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου τὸ πλοῖο ἐναυάγησε καὶ ἀπωλέσθη. Ὅταν ὅμως οἱ κληρονόμοι τοῦ δανειστῆ ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν ὀφειλέτη Πάμπαρη τὴν πληρωμὴ τοῦ χρέους, ὁ τελευταῖος ἠρνεῖτο ἰσχυριζόμενος ψευδῶς ὅτι οὐδὲν ὤφειλε, γιὰ τὸ πλοῖον τοῦ εἶχε δῆθεν ναυαγήσει κατὰ τὸ ταξίδιον τῆς Μάλτας.

μὲ τὴν ψῆφο τῶν πολιτῶν Ἰακ. Βισβίζη, Ἡ Πολιτικὴ Δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου, Ἀθῆναι 1941, σ. 524, ἀριθ. 702). Ἐπίσης περὶ τῶν καγγελλαριῶν στὴ νῆσο Σύρο βλ. Ἀνδρ. Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α', ἐν Ἑρμούπολει Σύρου 1948, σ. 217 ἐπ. Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς νοταρίους γενικότερα πρβλ. Α. Μομφερράτου, Περὶ νοταρίων, Θέμις (Ἀγγελ.-Ἀθαν.), τ. 1(1891), σ. 51-53, 67-68. Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. Γ' (1892), σ. 19-27. Δημ. Σερεμέτη, Ὁ νοτάριος στὴ βυζαντινὴ, μεταβυζαντινὴ καὶ τουρκοκρατούμενη κοινωνία, Ἐπιστ. Ἐπετ. Δικηγ. Συλλόγου Θεσσαλονίκης, τ. 5(1984) καὶ τὶς ἐκεῖ βιβλιογραφικὲς παραπομπές. Εἰδικότερα γιὰ τοὺς νοταρίους τῶν Ἰονίων νήσων βλ. Κεφαλληνίας: Ἀναστ. Σιφωνιοῦ-Καράπα, Μεν. Α. Τουρτόγλου, Σπυρ. Ν. Τρωϊάνου, Τὸ νοταριακὸν ἀρχεῖον Κεφαλληνίας, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρευν. Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου, τ. 16-17, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 41 ἐπ. – Ζακύνθου: Φ. Μπουμπουλίδου, Νοτάριοι Ζακύνθου, Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου, τ. 8, ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 112 ἐπ. – Λευκάδας: Σπ. Φλογαῖτη, Τὸ νοταριακὸ ἀρχεῖο Λευκάδας, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρευν. Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου, τ. 22, ἐν Ἀθήναις 1977, σ. 146 ἐπ.

39. Ζέπων, J. G-R, τ. 8, σ. 534.

40. Ἡ ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐρυτάτη χρησιμοποίησις ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων γιὰ τὴν ἀνεύρεση μαρτύρων δὲν ἔπαυσε νὰ συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴ δημιουργία Ἑλληνικοῦ κράτους. Τὰ πρῶτα μάλιστα μετεπαναστατικὰ ἔτη ὁ ἀφορισμὸς προεβλέπετο καὶ νομοθετικά. Ἔτσι τὸ IB' κεφάλαιο τῆς Πολιτικῆς Διαδικασίας τοῦ 1830, ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Περὶ τῆς διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ ἀποδείξεως» (ἄρθρα 145-152) παρέχει τὴν δυνατότητα στοὺς διαδίκους ποὺ ἐστεροῦντο ἀποδείξεων νὰ καταφύγουν «εἰς τοῦ ἀφορισμοῦ τὸ



Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ κρίσιμο γεγονὸς προεκλήθη «ἐκκλησιαστικὸν συνοδικὸν ἐπιτίμιον» γιὰ νὰ «ἀναφανῇ διὰ μαρτυριῶν ἀξιοπίστων ὅτι τὸ καράβι τοῦ ρηθέντος Ἰωάννου Πάμπαρη δὲν ἐναυάγησεν εἰς ἐκεῖνο τὸ ταξίδιον τῆς Μάλτας, ἀλλ' εἰς ἄλλο ταξίδιον». Ὁμοίως καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ 20 Ὀκτωβρίου 1813 ἀποφάσεως τοῦ δραγομάνου Κωνστ. Μαυρογένη (ἀριθ. 43) ἐνημερούμεθα ὅτι προσδραμὼν στὴν ἐκκλησία ὁ ἐνάγων ἐπέτυχε τὴν ἀπόλυση «ἐπιτιμίου ἐκκλησιαστικοῦ γράμματος καὶ ἀφορισμοῦ φρικτοῦ», κατορθώσας ἔτσι νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ προικοσύμφωνον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο τὸ δικαίωμα τῆς ἐναγομένης, ἦταν χαλκευμένο καὶ πλαστό.

β) Ἐγγραφα. Ἡ μεγάλη ἀποδεικτικὴ ἀξία τῶν ἐγγράφων καὶ δὴ τῶν καγκελλαρικῶν γιὰ τὰ κριτήρια τονίζεται ἰδιαιτέρως στὰ δημοσιευόμενα κείμενα. Ἐτσι στὴν ἀπὸ 3 Ἰουλίου 1820 ἀπόφαση τοῦ κριτηρίου τοῦ Κοινοῦ τῶν Χωρίων τῆς Νάξου τὴν ἐγκριθεῖσα ἀπὸ τὸ δραγομάνο τοῦ στόλου Νικ. Μουρούζη (ἀριθ. 66), ἐπισημαίνεται ὅτι ὅλα τὰ συντασσόμενα «γράμματα... ἡγουν προικοσύμφωνα, πωλήσεις, ἀλλαγὰ καὶ λοιπὰ ἄλλα..., ἐκτὸς μόνον ὁμολογιῶν, νὰ γράφωνται εἰς κοινὰς καγκελλαρίας καὶ εἰς πρωτονοταρικάς, διὰ νὰ ἔχουν κάθε κῦρος καὶ ἰσχύν». Τοῦτο δὲ ὀφείλεται, κατὰ τὴν ἀπόφαση, σὲ «ἀρχαία τοπικὴ ἔννομο συνήθεια καὶ νόμο ἀμετάτρεπτο» ποὺ «ἐπεκράτησε καὶ ἐπικρατεῖ».

Σὲ ἄλλη δὲ ἀπόφαση τοῦ αὐτοῦ κριτηρίου, ἐγκριθεῖσα ὁμοίως ἀπὸ τὸν ἴδιο δραγομάνο, σημειώνεται ὅτι «τὰ σουλφικὰ ἔγγραφα ὅπου γίνονται εἰς κοινὰς καὶ πρωτονοταριακάς καντζελλαρίας ἔχουν καθ' ὅλους τοὺς νόμους κάθε κῦρος καὶ ἰσχύν». Ἰδιαιτέρας δὲ ἀποδεικτικῆς δυνάμεως ἔχαιραν τὰ προικοσύμφωνα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἐνδιαφέρουσα ἀπόφαση (26-8-1801) ἐπιβεβαιωθεῖσα ἀπὸ τὸ δραγομάνο τοῦ στόλου Ἰω. Καλλιμάχη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «... τὰ μόνον κεφαλαιώδη γράμματα ὅπου φυλάττονται μὲ προσοχὴν εἰς ὅλα μας τὰ νησιὰ ὡς ἄρθρα τῆς πίστεως, εἶναι τὰ προικοσύμφωνά μας» (ἀριθ. 15).

Τὰ περὶ τοῦ κύρους τῶν καγκελλαρικῶν ἐγγράφων διατυπούμενα στὸ αἰτιολογικὸ τῶν ἀποφάσεων ποὺ ἐμνημονεύθησαν εὐρίσκονται σὲ ἀπόλυτη συμφωνία πρὸς ὅσα ὀρίζει ἡ κωδικοποιημένη συλλογὴ τῶν ἐθίμων τῆς Νάξου τοῦ 1810. Συγκεκριμένα ἡ συλλογὴ αὐτὴ ὀρίζει ὅτι «ὅποιον δὲ γράμμα ἤθελε παρρησιασθῇ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, μὴ ὄν καγκελλαρικὸν ἢ πρωτονοταρικόν, ὁποίας ὕλης καὶ ἂν ἦναι (πλὴν ὁμολογιῶν καὶ ἐμπορικῶν συνθηκῶν προσωρινῶν) τὸ τοιοῦτο νὰ ἦναι παντελῶς ἄκυρον, καὶ ὡς χάρτης ἄγραφος λογιζόμενον».⁴¹ Σὲ ἄλλο δὲ σημεῖο τῆς αὐτῆς συλλογῆς, πραγματευόμενο εἰδικότερα περὶ τῆς πωλήσεως ἀκινήτων, θεσπίζεται ρητῶς ὅτι «ὁποία δὲ

μέσον». Ὁμοίως ὁ ἀφορισμὸς προεβλέπετο καὶ «εἰς βαρέα ἐγκλήματα, ἂν εἶναι δυσσπόδεικτα» (Πολιτικὴ καὶ Ἐγκληματικὴ Διαδικασία, ἐν Αἰγίνῃ 1830, σ. 47-48).

41. Ζέπων, J. G-R, τ. 8, σ. 533, ιγ'.

πώλησις εὐρεθῇ μὴ οὖσα καγγελλαρική ἢ πρωτονοταρική νὰ ᾔῃται ἄκυρος».⁴²

Οἱ ἐθιμικὲς αὐτὲς διατάξεις δὲν εἶχαν καθόλου περιορισμένη τοπικὴ ἐφαρμογὴ μόνο στὴ νῆσο Νάξο. Ἀντιθέτως, ὅπως φαίνεται, ἴσχυαν γενικότερα σὲ ὅλο τὸ νησιωτικὸ χῶρο τοῦ Αἰγαίου. Χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι π.χ. καὶ τὰ ὅσα ἀναγράφει στὸν κώδικά του ὁ διατελέσας κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα καγγελλάριος στὴν Παροιμία Πάρου Νικόλαος Σπυρίδης. Ἀναφερόμενος εἰδικότερα στὰ «καντζηλλιερικὰ γράμματα» βεβαιώνει κατηγορηματικὰ ὅτι «ἔχουν μεγάλην τὴν δύναμιν καὶ ξεχωριστὴν τὴν χάριν εἰς τοὺς ἀφεντάδες καὶ εἰς τὰ κριτήρια»⁴³. Τέλος ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι σύμφωνα μὲ ἀπόφαση τῶν αἰρετῶν κριτῶν τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1813 ἐγκριθείσης ἀπὸ τὸ δραγομάνο τοῦ στόλου Κωνστ. Μαυρογένη (ἀριθ. 38), διανομὴ γενομένη «εἰς τὴν καντζελλαρίαν τοῦ γαλλικοῦ κονσολάτου Ναξίας «διατηρεῖ πλήρη τὴν ἰσχύν της μένουσα “ἀμετάθετος καὶ ἀμετάτρεπτος”».

γ) Ὅρκος. Ἐπεβάλλετο συνήθως ὅταν ἔλειπαν ἄλλα ἀποδεικτικὰ μέσα. Σὲ ὁρισμένες ὁμως περιπτώσεις ὁ ὅρκος ἐδίδετο σὲ συνδυασμὸ μὲ ἀφορισμό. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ συνταχθὲν τὴν 12η Ὀκτωβρίου 1816 (ἀριθ. 52) «ἐξοφλητικὸν πρωτονοταριακὸν γράμμα» ποὺ ἐπεκυρώθη ἀπὸ τὸ δραγομάνο Μιχ. Μάνο.

δ) Αὐτοψία. Χρησιμοποίησις τοῦ ἀποδεικτικοῦ μέσου τῆς αὐτοψίας ἀπὸ τοὺς δικάζοντες κριτὲς γιὰ νὰ μορφώσουν τὴν ἀναγκαίαν ἰδίαν ἀντίληψιν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀποδείξεως, δὲν ἀπεκλείετο ὡς φαίνεται καθόλου στὴν ἀκολουθουμένη τότε διαδικασίᾳ. Ἔτσι π.χ. ἀπαντοῦν ἀποφάσεις ἀπαγορεύουσες τὴν ἀνέγερσιν κτισμάτων εἴτε παρεμποδιζόντων τὴν θέαν εἴτε καὶ τὴν χρῆσιν γειτονικῶν μὲ αὐτά, οἱ ὁποῖες λαμβάνονται κατόπιν προηγουμένως διενεργηθείσης αὐτοψίας ὑπὸ τῶν κριτῶν (ἀριθ. 24, 27).

ε) Πραγματογνωμοσύνη. Συχνοτάτη ἐμφανίζεται στὶς δημοσιευόμενες πηγὲς ἡ χρησιμοποίησιςπραγματογνωμόνων, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ζητημάτων ποὺ ἀπαιτοῦσαν τεχνικὲς ἢ ἐμπειρικὲς γνώσεις. Ἔτσι ἐπὶ διαφορᾶς ἀφορώσης στὴν «ἄνευ λόγου δικαίου» ἀποβολὴ τοῦ καλλιεργητῆ ἀπὸ τὸ δικαίωμα τοῦ «ἐμβατικίου» ἀνερχομένου στὸ τέταρτο περιβολίου, διατάσσεται ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἀφαιρεθέντος τετάρτου καὶ ὀρίζονται πρὸς τοῦτο «δύο εἰδήμονες γεωργοί» γιὰ νὰ προβοῦν στὴ διανομή.⁴⁴

42. Ζέπων, αὐτόθι, σ. 538, λζ'.

43. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Περὶ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μετ' αὐτὴν μέχρι καὶ τοῦ Καποδιστρίου, ἐνθ. ἀν., σ. 123.

44. Ἀριθ. 42. Βλ. σχετικῶς καὶ Μεν. Τουρτόγλου, Καλλιεργητικὲς συμβάσεις στὴν Ἀπείρανθο τῆς Νάξου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. ΙΒ', Ἀθήνα 1995, σ. 508-509 καὶ τὶς ἐκεῖ βιβλιογραφικὲς παραπομπές. Ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων στὰ μεταβυζαντινὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα. Ἐπιβιώσεις ἀρχαίων ἐλληνικῶν δικαίων, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 71, ἐν Ἀθήναις 1996, σ. 124.



Ὅμοίως ἐκ διαφορᾶς ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος προτιμήσεως τῶν γειτόνων, τοῦ καλουμένου «κολλιτερανικοῦ»⁴⁵, στρεφόμενου κατὰ τοῦ ἀγοραστοῦ συκογυρίου πρὸς τὸ σκοπὸ ἀκυρώσεως τῆς γενομένης πωλήσεως, ὀρίσθησαν δύο πραγματογνώμονες οἱ ὅποιοι «θεωρήσαντες αὐτοφεὶ τὸν τόπον καὶ παρατηρήσαντες ἀκριβῶς τὴν θέσιν τοῦ συκογυρίου «καθώρισαν ποῖον ἐκ τῶν γειτνιαζόντων γειτονικῶν συκογυρίων εἶχε «τό περισσότερον δικαίωμα τῆς κολλιτερανοσύνης» (ἀριθ. 41).

3. Αἵρετοκρισία. Ἡ προσφυγὴ τῶν διαφορομένων στὴ διαιτησία δὲν εἶναι ἄγνωστη στὰ δημοσιευόμενα κείμενα, δεδομένου μάλιστα ὅτι προεβλέπετο γιὰ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ στοὺς προνομιακοὺς ὀρισμοὺς τῶν σουλτάνων.⁴⁶

Τόσον τὸ συντασσόμενο συνυποσχετικό, δηλαδὴ ἡ συμφωνία τῶν διαφορομένων περὶ ὑποβολῆς τῆς διαφορᾶς τους ὑπὸ τὴν κρίση αἵρετῶν κριτῶν, ὅσον καὶ ἡ ἀπόφαση τῶν τελευταίων ἐπικυρώνεται ἀπὸ τοὺς δραγομάνους τοῦ στόλου.⁴⁷ Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις ὁ δραγομάνος ἐμφανίζεται ὅτι δίδει «τὴν ἄδειαν» τῆς προσφυγῆς σὲ αἵρετοὺς κριτές, τῆς ἀποφάσεως αὐτῶν ὑποβαλλομένης στὴ συνέχεια ὑπὸ τὴν κρίση του γιὰ νὰ ἀποφανθῇ ἂν εἶναι «εὐλογος καὶ δικαία». Πληρουμένης τῆς προϋποθέσεως αὐτῆς ἡ ἀπόφαση τῶν αἵρετῶν κριτῶν ἐκηρύσσεται «βεβαία καὶ ἀπαρασάλευτος» (ἀριθ. 5). Μὲ τὸ συνυποσχετικό ἐπελέγοντο συνήθως δύο αἵρετοκριτὲς ἐνίοτε ὅμως καὶ περισσότεροι. (ἀριθ. 39, 50).

Γιὰ τὴν ἀσφαλῆ τήρηση τῆς ἀποφάσεως τῶν αἵρετῶν κριτῶν συνεφωνεῖτο ἐπὶ πλέον, εἰς βάρος τοῦ μὴ συμμορφουμένου πρὸς τὰ ἀποφασισθέντα διαδίκου, καὶ χρηματικὴ ποινὴ ὑπὲρ τοῦ ὀθωμανοῦ ἀρχιναυάρχου (ἀριθ. 5). Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἡ ποινὴ συνίστατο στὴν ὑποχρέωση τῆς πληρωμῆς τῶν ἐξόδων τῆς κρίσεως (ἀριθ. 39, 51). Ἡ ἀπόφαση πάντως τῶν αἵρετῶν κριτῶν παρέμενε σὲ κάθε περίπτωση κατὰ πάντα ἰσχυρή.

4. Κληρονομικὴ διαδοχή.

α) Ἐκ διαθήκης. Οἱ νομίμως συνταχθεῖσες διαθήκες διατηροῦσαν τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺ τους καὶ κανεὶς ἀξιωματοῦχος ἢ κριτῆς δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὶς ἀνατρέψῃ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ δραγομάνος τοῦ στόλου Στέφ. Δημάκης μὲ τὸ ἀπὸ 18 Φεβρουαρίου 1754 «γράμμα» του (ἀριθ. 3) κηρύσσει παράνομη τὴν κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ βοεβόδα⁴⁸ ἀκύρωση διαθήκης. Ἀντι-

45. Πρβλ. Ἀντ. Κατσουροῦ, Ναξιακὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τοῦ 18ου αἰῶνος, Ἐπετ. Ἑταιρ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. Ζ' (1968), ἐν Ἀθήναις, σ. 288.

46. Βλ. σχετικῶς Μεν. Τουρτόγλου, Ἡ αἵρετοκρισία στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους (17ος-19ος αἰ.). Ἐπιβιώσεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν, ἐνθ' ἄν., σ. 413 ἐπ.

47. Ἀριθ. 16-16α, 39-39α, 50-50α-50β, 51-51α, 53-53α.

48. Στὸν βοεβόδα ἐξεχωρεῖτο ἀπὸ τὸν κυρίαρχο τὸ δικαίωμα τῆς εἰσπράξεως τῶν



θέτως δὲ θεωρεῖ καθ' ὅλα ἔγκυρες τὶς περιλαμβανόμενες στὴ διαθήκη διατάξεις καὶ διατάσσει τοὺς ἄρχοντες καὶ προεστοὺς τῆς Μυκόνου νὰ «ἔξεσκίσουν» τὴν προσβαλλομένη ἀπόφαση.

Παρὰ ὅμως τὰ περὶ τοῦ κύρους καὶ τοῦ ἀπαρασαλεύτου τῶν διαθηκῶν μνημονευθέντα ἢ ἀπαραβάτως ἰσχύουσα στὸ νησιωτικὸ χῶρο τοῦ Αἰγαίου ἐθιμικὴ αὐτὴ ἀρχή, εὐρίσκουσα ἄλλωστε ἔρεισμα καὶ στοὺς κατὰ καιροὺς ἐκδοθέντες προνομιακοὺς ὁρισμοὺς τῶν σουλτάνων, φαίνεται καμπτομένη στὴν περίπτωσι τῆς γονικῆς περιουσίας⁴⁹. Περὶ αὐτοῦ μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἀπὸ 5 Ἰανουαρίου 1809 ἀπόφασι τοῦ δραγομάνου Θεοδ. Ρίζου ὁ ὁποῖος κρίνων σὲ δεύτερο βαθμὸ ἐξαφανίζει τὴν πρωτοδίκως ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τοὺς προεστοὺς-κριτὲς Μυκόνου. Σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ ἀπόφασι ἡ γονικὴ περιουσία πρέπει νὰ περιέρχεται στὰ τέκνα. Ἄλλως ὑπάρχει παράβασι «τῶν φυσικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων». Ἡ τυχὸν δὲ ἀποκλήρωσή τους μὲ διαθήκη εἶναι ἄνευ ἀξίας. Καὶ τοῦτο, διότι «γενικώτατος νόμος... δικαιώνει πάντοτε τὰ παιδιὰ νὰ κληρονομοῦν τὴν γονικὴν των περιουσίαν καὶ οἱ γονεῖς ἀντιπράττουν ἐνίστε παραφερόμενοι ἀπὸ τὰ πάθη των καὶ αὐτοί». Οἱ διατάξεις ὅμως τῆς διαθήκης οἱ ἀναφερόμενες στὰ ψυχικὰ παραμένουν, κατὰ τὴν ἀπόφασι, ἰσχυρές (ἀριθ. 25). Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο τὸ καταλειφθὲν σὲ διαθήκη χρηματικὸ ποσὸ πρὸς μοναστήριον «εἰς ψυχικὴν σωτηρίαν τοῦ ἀφιερῶσαντος» ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ πάραυτα σύμφωνα μὲ τὴν ἀπὸ 23 Σεπτεμβρίου 1800 διαταγὴ τοῦ δραγομάνου Ἰω. Καρατζᾶ (ἀριθ. 14). Κι' αὐτό, γιὰτὶ «τὸ νὰ κρατοῦνται τὰ εἰς Θεὸν ἀφιερωθέντα εἶναι ἱεροσυλία προφανῆς καὶ οἱ νόμοι αὐστηρῶς παιδεύουσι τοὺς ἱεροσύλους».

β) Ἐκ τοῦ νόμου. Ἡ ἀπὸ 19 Ἰουνίου 1820 ἀπόφασι τοῦ δραγομάνου Νικ. Μουρούζη (ἀριθ. 65) ἀναφέρεται στὸ κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ ἐπιζῶντος συζύγου καὶ διατάσσει τόσον τὰ διαφερόμενα μέρη ὅσον καὶ τοὺς προεστῶτες Μυκόνου νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰ ἐπιτασσόμενα, ἄλλως θὰ τιμωρηθοῦν «ὡς ἀνόμως παραλύειν ἐπιχειροῦντες τοὺς κοινοὺς δεσποτικούς νόμους».

φόρων τῆς κοινότητος γιὰ ἓνα χρόνον, ὕστερα ἀπὸ προηγουμένη ἀπὸ αὐτὸν καταβολὴ ὁρισμένου κατ' ἀποκοπὴν ποσοῦ. Βλ. σχετικῶς Ἀνδρ. Μάμουκα, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τ. 11, Ἀθήνησιν 1852, σ. 313. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ νῆσος Σκίαθος*, ἐν Ἀθήναις 1913, σ. 59. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ Μύκονος*, ἐν Ἀθήναις 1912, σ. 107. Ἰω. Ψύλλα, *Ἱστορία τῆς νήσου Κέας*, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 154. Κ. Γκιών, *Ἱστορία τῆς νήσου Σίφνου*, ἐνθ. ἀν., σ. 143. Μιχ. Μαλανδράκη, *Νησιωτικὰ Χρονικά*, «Ἑλληνικά», τ. 10 (1937-1938), σ. 74. G.L. Maurer, *Ὁ ἑλληνικὸς λαός*, τ. Α' (μετάφρ. Α. Καραστάθη), Ἀθήναι 1943, σ. 74. Ὁ ἀποκτῶν ὅμως τὸ ἀξίωμα αὐτὸ εἶχε συγχρόνως καὶ δικαστικὴ ἐξουσία.

49. Βλ. σχετικῶς Λυδ. Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδη, *Ἡ νομικὴ προστασία τῆς γονικῆς περιουσίας στὴ Μύκονο (17ος-18ος αἰ.)*, Παράρτημα τῆς Ἑπετ. Κέντρου Ἑρεύν. Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου 1, Ἀθήνα 1999, σ. 179 ἐπ. καὶ τὶς ἐκεῖ σημειούμενες βιβλιογραφικὲς παραπομπές.



Ἀπὸ τὴν ἀπόφαση δὲ αὐτὴ ποριζόμεθα ὅτι κατὰ τὶς τοπικὲς συνήθειες τῆς Μυκόνου σὲ περίπτωση θανάτου ἐνὸς ἐκ τῶν συζύγων ἄπαιδος καὶ ἀδιαθέτου, ὁ ἐπιζῶν ἐλάμβανε τὴν ἐπικαρπία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι δὲν θὰ προσήρχετο σὲ νέο γάμο. Ἐπίσης ἐβαρύνετο καὶ μὲ τὰ ψυχικὰ ἔξοδα τοῦ ἀποθανόντος γιὰ ὅσο χρόνο «νέμεται τὴν ἐπικαρπίαν». Ὅσον ἀφορᾷ δὲ στὴν κινητὴ περιουσία, αὐτὴ περιήρχετο στοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς.⁵⁰

Τὰ αὐτὰ ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικαρπίας τοῦ ἐπιζώντος συζύγου φαίνονται ἐφαρμοζόμενα καὶ στὴ Νάξο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀπὸ 17 Σεπτεμβρίου 1813 ἀπόφαση τῶν αἰρετῶν κριτῶν ἐγκριθεῖσα ἀπὸ τὸ δραγομάνο Κωνστ. Μαυρογένη.⁵¹ Τέλος συντρεχόντων ὡς κληρονόμων τῶν ἀδελφῶν τῆς ἀποθανούσης, ὁ ἐπιζῶν πατέρας τῆς, σύμφωνα μὲ ἀπόφαση αἰρετῶν κριτῶν τῆς Νάξου ἐγκριθεῖσα ἀπὸ τὸ δραγομάνο Κωνστ. Μαυρογένη, «δὲν δικαιούται ἄλλο διὰ νὰ λάβῃ ἀπὸ τὰ αὐτὰ πράγματα τῆς ἀποθανούσης θυγατρὸς του, εἰμὴ μόνον τὸ ἥμισυ τῶν καρπῶν ἐν ὅσω ζεῖ, δηλαδὴ τὸ γεροντομοῖρι του κατὰ τὴν τοπικὴν συνήθειαν» (ἀριθ. 38).

5. Περιπτώσεις ἀξιοποίνων πράξεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας τόσον ἡ ἀπονομὴ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ὅσον καὶ γενικότερα ὁ κολασμὸς τοῦ ἐγκλήματος ἀποτελοῦσε κατὰ κανόνα ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ κατακτητῆ. Εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες ἀναπτύξαντες σὲ ὀρισμένες περιοχὲς ἀξιόλογη αὐτοδιοίκηση ἀπέκτησαν μὲ τὴν ἀνοχὴ τοῦ κατακτητῆ καὶ ἐξουσία πρὸς ἐκδίκαση ὀρισμένων ἀξιοποίνων πράξεων.

Στοιχεῖα ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὶς δημοσιευόμενες ἀποφάσεις ἐμφανίζουν ἐξουσία ἐπὶ ποινικῶν ὑποθέσεων, ἀλλὰ καὶ ἐνεργὸ ἐνδιαφέρον τῶν δραγομάνων τοῦ στόλου ὑπὲρ τῶν ὁμοεθνῶν τοὺς νησιωτῶν μὲ σκοπὸ νὰ ἀποτραπῇ ἡ ἀνάμειξη τῶν ὀθωμανῶν ἀξιωματούχων. Ἔτσι ὁ δραγομάνος Μιχαὴλ Μάνος σὲ σχετικὸ τοῦ «γράμμα» τῆς 16ης Ἀπριλίου 1817 (ἀριθ. 54) ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς προεστῶτες καὶ ἐπιτρόπους Νάξου, ἐξ ἀφορμῆς σωματικῆς βλάβης τὴν ὁποία ἐπέφερε ὁ Νάξιος Μιχ. Σουμαρίπας τοὺς συμβουλεύει νὰ φροντίσουν ὥστε ἀντιμετωπιζομένης τῆς πράξεως ὡς ἀστικοῦ ἀδικήματος⁵² νὰ ἀποζημιωθῇ τὸ θῦμα τοῦ δαρμοῦ ποὺ «εἰς ἐπίσκεψιν ἱατροῦ ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς υἱείας του». Καὶ τοῦτο, γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἐν συνεχείᾳ προσφυγὴ τοῦ θύματος στὰ

50. «ἀρχαία συνήθεια καὶ τοπικὸς νόμος ἐπικρατεῖ ὅτε θάτερος τοῦ ἀνδρογύνου ἄπαις ἐκμετρήσει τὸ ζῆν, παραχωρεῖται μὲν εἰς τὸν ζῶντα ἢ ἐξουσίαις καὶ ἐπικαρπία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ τετελευκότος, ἄχρις οὐ διαμένει ἄγαμος, μεταφέρεται δὲ ἅπαντα παντὸς εἶδους κινητὴ περιουσία εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς» (ἀριθ. 65).

51. Ἀριθ. 37. Πρβλ. καὶ Ζέπων, J. G-R, τ. 8, σ. 484.

52. Πρβλ. ἄρθρο 914 Α.Κ.



ὄργανα τοῦ κυριάρχου, πράγμα ποῦ θὰ καθιστοῦσε τὴν «ὑπόθεσιν δυσδιόρθωτον» μὴ δυναμένου τότε τοῦ δραγομάνου νὰ λυτρώσῃ τὸν δράστη.⁵³

Ἄλλοτε πάλιν οἱ δραγομάνοι ἐμφανίζονται θεσμοθετοῦντες τὸν κολασμὸ τοῦ δράστη συγκεκριμένης πράξεως ἐνεχούσης, κατ' αὐτούς, διατάραξη τῶν ὅρων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς μὲ ὀρισμένη ποινή. Ἔτσι, π.χ. ὁ δραγομάνος Παν. Μουρούζης μὲ τὸ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1805 «γράμμα» του (ἀριθ. 20) πρὸς τὸν «ζαπίτη καὶ ταχσιλδάρη» Ναξίας Χατζῆ Βασιλάκη, τὸν διατάσσει νὰ μεταβῇ στὸ χωρίο Φιλώτι καὶ νὰ καταστήσει ἐκεῖ γνωστὸ ὅτι ἀπαγορεύεται τοῦ λοιποῦ ἡ διέλευση ὁποιουδήποτε διὰ μέσου τῶν ὑποστατικῶν τοῦ Φραντζεσκάκη Παρότζη, καγκελλαρίου Κάστρου, γιὰ πλείστοι τῶν διερχομένων ἐπιδίδονται σὲ κλοπὲς καὶ ἀγροζημίες. Ἡ διέλευση νὰ γίνεται μόνον «διὰ τῶν κοινῶν δρόμων». Ἡ διαταγή του δὲ καταλήγει μὲ τὴν ἀπειλὴ ὅτι στὸ μὴ συμμορφούμενο θὰ ἐπιβάλλεται ἡ ποινὴ τοῦ δαρμοῦ μετὰ προστίμου⁵⁴.

Σὲ ἄλλη περίπτωση ὁ δραγομάνος Νικ. Μαυρογένης (ἀριθ. 4) διατάσσει τοὺς ἐπιτρόπους καὶ προεστῶτες «πασῶν τῶν νήσων τῆς Ἄσπρης Θαλάσσης» νὰ συλλάβουν καὶ νὰ τοῦ ἀποστείλουν σιδηροδέσμιοι εἰσπράξαντα παρανόμως χρήματα. Τέλος ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι κανένα μέτρο δὲν φαίνεται νὰ λαμβάνεται κατὰ τῶν ἐνόχων ἐγκληματικῶν πράξεων ποῦ ἤθελαν τυχὸν διαπιστωθῇ κατὰ τὴν διεξαγωγὴ πολιτικῶν δικῶν (ἀριθ. 43).

6. Διάφορες περιπτώσεις.

α) Ἐπὶ διεκδικήσεως ἀκινήτων, πλὴν τῆς ἐκ τῶν προσαγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων πιστοποιουμένης κυριότητος, ἐλαμβάνετο ὁμοίως ὑπ' ὄψιν ἡ πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος νομὴ ἐπὶ τοῦ ἀκινήτου (ἀριθ. 1)

β) Ἡ παράνομη οἰκοδόμησις κτισμάτων εἶχε ὡς ἐπακόλουθο τὴν κατεδάφισή τους. Ἔτσι μὲ ἀπόφαση τοῦ δραγομάνου Κ. Χαντζερῆ διατάσσεται νὰ κατεδαφισθῇ τὸ «νεοφανὲς καὶ πρόξενον πολλῶν σκανδάλων καὶ συγχύσεων» οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον ἔγινε «ἐναντίον τῆς συγκατανεύσεως καὶ συναινέσεως τῶν κατοίκων Κάστρου καὶ τῶν προκρίτων Νεοχωρίου» τῆς Νάξου. Μὲ ἄλλη δὲ ἀπόφαση ὁ δραγομάνος Ἰάκ. Ἀργυρόπουλος ἀπαγορεύει τὴν ἀνέγερση κτίσματος ἐμποδίζοντος τὴ θεὰ παρακειμένου ἀκινήτου (ἀριθ. 24-24α). Ἐπίσης ὁ δραγομάνος Ἰω. Καλλιμάχης διατάσσει τὴν κατεδάφισή μαγειρείου. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἐξ αὐτοῦ προερχομένη ἐκπομπὴ καπνοῦ παρέβλαπτε οὐσιωδῶς τὴ χρῆση παρακειμένων ἀκινήτων (ἀριθ. 17).

53. «... ὅτι ἐὰν δὲν πεισθῇ (ὁ δράστης) εἰς τὴν ὑμετέραν κρίσιν καὶ ἂν γίνῃ καὶ δευτέρα κατ' αὐτοῦ ἀγωγὴ, τότε μήτε ἡμεῖς πλέον δὲν δυνάμεθα νὰ τὸν λυτρώσωμεν».

54. «Ὅστις ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἤθελε φωραθῇ εἰσερχόμενος καὶ διαπερνῶν ἐξ αὐτῶν ἢ κλέπτων, νὰ παιδεύηται μὲ ξυλιὲς καὶ μὲ τζερεμέ».



Τέλος ο δραγομάνος Θεόδ. Ρίζος διατάσσει τὸν βοεβόδα καὶ τοὺς προεστῶτες καὶ ἐπιτρόπους Νάξου νὰ προβοῦν στὴν κατεδάφιση παρανόμου κτίσματος ποὺ εἶχε οἰκοδομηθῇ ἐπὶ ἀλλοτρίας κυριότητος οἰκοπέδου. Ὅρίζει δὲ συγχρόνως νὰ καταλογισθοῦν εἰς βάρος τοῦ παρανόμως οἰκοδομήσαντος ὅλα τὰ σχετικά ἔξοδα «πρὸς παιδείαν τῆς ἀπειθείας του καὶ πρὸς παράδειγμα τῶν λοιπῶν διὰ νὰ μὴν οἰκαιοποῦνται ἰδιορρύθμως ξένα πράγματα» (ἀριθ. 30).

γ) Σὲ περίπτωση μονομεροῦς λύσεως ἱερολογημένης μνηστείας ἀποκλειστικὴ ἦταν ἡ ἀρμοδιότης τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Σὲ σχετικὴ ἀπόφασή του (ἀριθ. 22) ὁ δραγομάνος Παν. Μουρούζης διατάσσει τοὺς προεστῶτες καὶ ἐπιστάτες τῆς νήσου Μυκόνου νὰ μεριμνήσουν ὥστε, συμπαρασταμένου καὶ τοῦ πατρὸς τῆς μνηστευθείσης, νὰ παρουσιασθῇ ὁ μνηστήρας ἐνώπιον τοῦ «ἱεροῦ κριτηρίου τῆς ἐκκλησίας» γιὰ νὰ ἀπολογηθῇ καὶ ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους προέβη στὴν «ἀναίρεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱερολογίας». Ἄν δὲ μὲ ὁποιοσδήποτε προφάσεις δὲν προσέλθῃ ἀμέσως, τότε θὰ ἀποσταλῇ μουπασίρης γιὰ τὴ βιαία προσαγωγή του⁵⁵.

δ) Οἱ ἐγκύρως συσταθεῖσες προῖκες δὲν δύνανται νὰ ἀνατραποῦν μὲ μεταγενέστερη διαθήκη (ἀριθ. 13).

ε) Ἡ τυχὸν δυστροπία τοῦ ὀφειλέτη νὰ ἀποδώσῃ τὰ διὰ τῆς συμβάσεως τοῦ δανείου μεταβιβασθέντα σ' αὐτὸν χρήματα καὶ ἡ μὴ συμμόρφωσή του πρὸς τὴ σχετικὴ διαταγὴ τοῦ δραγομάνου εἶχε ὡς ἐπακόλουθον καὶ τὸν κολασμὸ του γιὰ ἀπείθεια (ἀριθ. 6).

Τα δημοσιευόμενα κείμενα εἶναι ἀνέκδοτα. Προέρχονται ἀπὸ τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Γ.Α.Κ.), εὐάριθμα δὲ τούτων ἀπὸ χειρόγραφα τῆς Ἐθνικῆς καὶ Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Καταχωρίζονται κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ καὶ ἔχουν ἀριθμηθῇ. Στὴν ἀρχὴ κάθε κειμένου ἀναγράφεται ἡ ἔνδειξη τοῦ Ἀρχείου καὶ ἀκολουθεῖ ὁ νομικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐγγράφου.

Κατὰ τὴ δημοσίευση τῶν νομικῶν τούτων κειμένων διατηρεῖται κατὰ κανόνα ἡ ὀρθογραφία τῶν ἐγγράφων. Σιωπηρὲς διορθώσεις γίνονται, ὅπου τοῦτο ἐκρίθη ἀναγκαῖο. Κεφαλαιογραφοῦνται τὰ κύρια ὀνόματα, τοπωνύμια κ.λπ. καὶ προστίθενται σημεῖα στίξεως, ὅπου χρειάζεται, γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ κειμένου.

55. «... θέλομεν ἀποστείλῃ μουπασίρην νὰ φέρωμεν τοῦτον καὶ ἄκοντα».